

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITICOLOGIJE

**Civilno društvo u Bosni i Hercegovini
i demokratska tranzicija**

Kandidat:Mentor:

Šoko Boris

Prof. Dr. Asim Mujkić

Broj indeksa:816/II

SKRAĆENICE

BIH	Bosna i Hercegovina
BD	Brčko Distrikt
CARE	Udruga za asistenciju i pomoć svuda
CD	Civilno društvo
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
IRC	Međunarodni kometet za spašavanje
JNA	Jugoslovenska narodna armija
KRALJEVINA SHS	Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
NVO	Nevaldina organizacija
OCD	Organizacija civilnog društva
OXFAM	Konfederacija 20 neovisnih dobrotvornih organizacija za ublažavanje siromaštva
PDV	Porez na dodanu vrijednost
SDA	Stranka demokratske akcije
SDS	Srpska demokratska stranka
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIDA	Švedska agencija za međunarodnu razvojnu suradnju
UJDI	Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu
UNDP	Program Ujedinjenih naroda za razvoj
UNHCR	Ured Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za izbjeglice
UNICEF	Agencija za Ujedinjenih naroda za skrb o kvaliteti životnog standarda djece i omladine
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj

SADRŽAJ

Uvod

1. Teorijska-metodološki dio	6
1.1. Teorijske onove istraživanja	6
1.2. Problem istraživanja	7
1.3. Predmet istraživanja	7
2. Ciljevi istraživanja	8
2.1. Naučni ciljevi istraživanja	8
2.1.1. Naučna deskripcija	8
2.1.2. Naučna eksplikacija	8
2.1.3. Naučna prognoza	8
3. Društveni ciljevi	9
4. Sistem hipoteza	10
4.1. Osnovne hipoteze	10
4.2. Pomoćne hipoteze	10
5. Metode istraživanja	11
6. Vremenski plan istraživanja	11
7. Kratko obrazloženje preliminarnog sadržaja rada po dijelovima i cjelinama.....	11

Prvi dio

1. Demokratska tranzicija.....	12
2. Razvoj civilnog društva	15
2.1. Etimologija pojma-civilno društvo	19
2.2. Klasično shvatanje civilnog društva	23
2.3. Savremeni koncepti civilnog društva	25
3. Definisanje civilnog društva u BiH	28
3.1. Početci građanskog udruživanja u BiH	31
3.2. Bosanskohercegovačko društvo u vrtlogu etno-nacionalizma	38

Drugi dio

1. Struktura civilnog društva	45
1.1. Nevladine organizacije	47
1.2. Nevladine organizacije u BiH	53
1.3. Institucionalni mehanizmi suradnje države i civilnog društva	54
1.4. Finansiranje civilnog društva u BiH	56

Treći dio

2. Civilno društvo u BiH i Evropska Unija.....	57
Rezultati Anket.....	61
Diskusija	66
Interviju I	67
Interviju II	70
Zaključak	72
Primjer anketnog listića	74
Spisak literature	76
Kraća biografija kandidata	77

UVOD

Dešavanjasa krajem 1980-tih i početkom 1990-tih u Istočnoj Evropi, na krilima pluralističke revolucije dovela su do urušavanja autoritarnog socijalizma i donijela bujanje „novih“ demokratija koje je su uslovile disoluciju nekih socijalističkih državnih zajednica (SSSR-a, SFR Jugoslaviju, Čehoslovačku...).

Padom Berlinskog zida dešava se euforija i pozitivna energija koja je nastala u SR Njemačkoj i DR Njemačkoj zbližavanjem te dvije kompatibilne, na silu razdvojene cijeline, a što je uvjetovalo sretnim licima ljudi, građana Njemačke sa zapadne i istočne strane zida, kada su se ponovo susreli i zbližili. Nekako su odmah potom i građani SFR Jugoslavije (primjer jedne multikulturalne zajednice), priglili novi val demokracije kojeg su smatrali novom nadom i sretnim završetkom jednog sistema koji je trebao biti uvertira za jednu bolju nadgradnju postojećeg društva.

Međutim, dok su neke zemlje uspješno riješile tranzicijske izazove kao npr. Poljska, Češka, Mađarska, itd., SFRJ je zahvatio vrtlog rata, međunacionalnih i etničkih sukoba, koji su završili disolucijomove zemlje od koje je nastalo sedam novih država na području Jugoistočne Europe, a vrijeme njihovog nastanka obilježeno je ratnim sukobima i nasiljem, velikim materijalnim štetama, gubicima u ljudskim životima i najvećem valu izbjeglica koji je nastao nakon Drugog svjetskog rata u Europi.

Bosna i Hercegovina je u tranzicijsko razdoblje ušla uništena katastrofalnim ratnim razaranjem, koje je utjecalo na uništenje državnih i društvenih struktura, ali i na uništenje privrednih i prirodnih resursa. Na scenu je stupio etnonacionalizam koji se „instalira“ u društveno politički prostor kroz nacionalne stranke, što kao nusprodukt ispoljava podjeljenost građana po etničkom principu, proizvodeći etnički kolektivizam u oblasti političkog i društvenog organiziranja, nefunkcionalnost institucija političkog sistema, skupe i složene državno upravne organizacije, krizu lokalne samouprave, krize kritičke javnosti, korupcije, itd.

Zatečeni ovakvim tokom demokratskih promjena u Bosni i Hercegovini, gdje je za očuvanje mira poslije Dejtonskog sporazumahtijevalo neophodnu prisutnost međunarodne zajednice kao i intervencije u političkom prostoru, postavlja se pitanje kako pronaći put ka procesu stvarne demokratske transformacije na principima liberalizma, jer dosadašnja politika etnonacionalnih stranaka koje vode ovu državu niz stranputicu dugi niz godina, a nikako ka euroatlanskim integracijama, stvara jedan ambijent u kojem stariji preživljavaju, (ne)zaposleni štrajkaju zajedno sa ratnim vojnim invalidima nezadovoljni socijalnom situacijom i uslovima života, a mladež masovno napušta državu u nadi za novim početkom u drugim državama zapada koje kako oni smatraju garantuje normalan život, društveno uređenje, pravnu državu, sigurnu platu i egzistenciju, ali i opstanak za njihove buduće naraštaje.

Moram priznati da sam dugo bio zapitan šta se desilo sa nama, nakon tolikih godina provedenih u socijalizmu u kojem smo naučavani da čuvamo bratstvo i jedinstvo, gdje se poštivala različitost, barem u Bosni i Hercegovini, gdje je komšija bio svetinja, gdje se išlo jedni drugima na praznike, slave, rođenja, rođendane, na naselje, i tako dalje. Gdje to sve odjednom nestade i nastupi erozija međuljudskih odnosa na razini običnog čovjeka. Do kada sve to trpiti i držati u sebi, kada je postalo evidentno iz priloženog, ali i kroz razgovor sa običnim ljudima da je sadašnje stanje nepodnošljivo jer vodi u nedogled i stranputicu. Bolja budućnost se ne nazire iz sadašnje perspektive.

Koji faktor je bitan kao pokretačka snaga i orijentir koji će pobuditi svjest svakom građaninu na prostorima Bosne i Hercegovine da izgradi put ka aktivnijem i prosvjećenijem građanstvu. Međutim, upoznavanjem sa demokratijom kroz sam studij na FPN u Sarajevu, spoznao sam postoji tračak optimizma koje nudi koncept civilnog društva. Jedna ideja koja nema duboke korjene na ovim prostorima, ali koja je ipak inicirana i bila prisutna u uskim krugovima kroz različite periode razvoja ove države.

I. Teorijsko-metodološki dio:

1. Teorijske osnove istraživanja

Kroz ovaj rad će se pokušati sagledati i okarakterizirati problem u Bosni i Hercegovini i njegovom društvu, a to se odnosi na problematiku koje je zadesio nesretno stanovništvo Bosne i Hercegovine koje je i dalje u izbljedelom zanosu koje su donijele (etno)nacionalističke stranke svojom propagandom i ostavštinom nakon iskonstruisanog četverogodišnjeg sukoba, a sve u težnji da opišem novonastalo tranzicijsko demokratsko društvo koje je nastalo urušavanjem socijalističkog uređenja jedne veće zajednice znane kao SFRJ, ali sa nedostatkom bitnog sadržaja- zrelog civilnog društva.

Civilno društvo jeste bitan segment demokratskog društva, kojeg čine individue sa svojim pravima i svojinom, individue koje imaju svoje stav, mišljenje, manire i način ponašanja koji odgovara široj populaciji, kao i potrebu za udruživanjem radi opće koristi.

Međutim, trenutni problem u Bosni i Hercegovini je taj što se građani polaritetno okreću svom nacionalnom identitetu koje ih okuplja u jednu odetničkih grupa, koje čvrsto drže u svojim dogmatskim kandžama nacionalne stranke ispred kojih istupaju etno-nacionalni predstavnici svake etničke grupe, dabi se isti otprilike svake četiri godine na demokratskim izborima birali da predstavljaju i pregovarajusa druga dva nacionalna predstavnika drugih etničkih grupa nacionalnu politiku, a pod tepih sakrili problem koji „tišti“ sve zajedno.

Stvarni cilj i želja našeg društva i običnog građanina je da Bosna i Hercegovina bude prosperitetna država. Upravo iz te želje građani su početkom '90-tih izašli na birališta i izglasali da žele napustiti socijalističko uređenje i krenuti putem modela zapadne civilizacije koja su utemeljena na liberalno-demokratskim principima, društva koja po pravilu imaju uključeno civilno društvo kao neizostavan element koji je korektiv vlasti. Pošto je izgradnja i oblikovanje zdravog, uključenog, informiranog i osvještenog građanina prepušteno civilnom društву, pokušat ću u svom radu prvo da definišem pojам civilnog društva, nastanak i razvoj od samih početaka u svijetu, kao i pojavu prvih asocijativnih udruženja u BiH, njihov dalji razvoj, zatim i nastanak i aktivnost prvih obrisa civilnog društva poslije '90-tih i ratnih sukoba.

Upravo su te godine presudne u određenju i definisanju prvih naznaka civilnog društva kako u čitavom ovom regionu tako i u BiH, gdje je određen broj autora napravilo kritički osvrt i analizu na temu o SFRJ i njenog raspada, gdje su kritike tog režima s jedne strane bile pozitivne, a sa druge strane negativne u odnosu na taj režim. Bosanskohercegovčko društvo nastalo tim raspadom našlo se u jednoj situaciji razvučeno na tri strane gdje je i pored prvobitne želje za zajedništvom nestalo jedinstva. Potrebno je prvo locirati pravi problem u njenom društvu kakav god on bio, mada osim loših strana koje su stvarno prisutne i očigledne, ima i pozitivnih strana koje bi možda mogle biti „svjetlo na kraju tunela“.

U ovom istraživanju koje je interdisciplinarno, pokušat će koristiti metode koje su karakteristične za takav vid društvenih istraživanja: analizu sadržaja, deskripcije, studij slučaja, komparativna analiza i naravno istorijska analiza. Pokušat će doći do odgovora i mišljenja mjenja kroz intervjuje, koji će biti iskonstruisani upravo za tu svrhu.

2. Problem istraživanja

Problem ovog istraživanja je ukazati kakav karakter i ulogu treba imati civilnog društvo u Bosni i Hercegovini na prevazilaženju trenutnog tranzicijskog stanja, koje je više stanje mirovanja (s tendencijom nazadovanja) nego hvatanje koraka sa Evropom i svjetskim trendovima razvoja, a koji su nam sve dalje i ne ostavljaju optimističnu perspektivu.

3. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja bi predstavljalo društvo i civilno društvo u BiH, zatim nedostatak socijalnog kapitala koje bi oformilo civilnog društvo u Bosni i Hercegovini, ali i daljnji razvoj i pravac djelovanja koje bi trebao imati u prevladavanju tranzicije. Civilno društvo u Bosni i Hercegovini u okolnostima kakve jesu, prvenstveno ne treba graditi kao apolitično društvo, nego društvo koje će pratiti svakodnevne političke tokove bez težišta osvajanja političke moći, ali koje će svojom participacijom u javnom i kulturnom životu sugerisati na javne politike kroz inicirane rasprave od strane kritičke javnosti ka rješavanju problematike općedruštvenog konteksta. Zadatak civilnog duštva je izgraditi svoju ulogu u društvu a zatim i informiranu javnost koja će biti teoretski edukovana i politički aktivna, a uz to spremna

argumentovano sudjelovati u raspravama o javnom i političkom životu, te zalagati se za izgradnju boljeg društva u BiH.

3. Ciljevi istraživanja

3.1. Naučni ciljevi istraživanja:

3.1.1. Naučna deskripcija:

Naučnom deskripcijom ćemo opisati pojavu transformacije BH društva, od Osmanskog Carstva, Austo-Ugarske vladavine, Kraljevine Jugoslavije pa socijalističkog zatvorenog koncepta društva do novih demokratskih promjena nošenim na platformama nacionalnih stranaka, kao i utjecaj civilnog društva na sadašnju općedruštvenu paradigmu i obratno, ali i današnje aktivnosti i mogućnosti civilnog društva u Bosni i Hercegovini, identifikaciju pojave, posljedice i nedostatke, ali u svakom slučaju i prednosti ovakvog ustroja.

3.1.2. Naučna eksplikacija:

Kao naučnim ciljem, naučna eksplikacija se nastoji steći saznanja o uzročno posljedičnim vezama, društvenim zakonima i naučnim objašnjenjima, stoga je naš cilj utvrditi vezu između civilnog društva i demokratske države, uzročno posljedične veze koje nastaju u jednom takvom sistemu, te kakvu ulogu s druge strane ima civilno društvo u BiH na sadašnju politiku nacionalnih stranaka koje stvaraju i oblikuju svijest građana o tome šta je bitno i kojim interesima treba da se vode u kreiranju sadašnje politike i budućnosti ove države, koja moguća rješenja treba iznaći kako bismo mogli doći do naučnog objašnjenja ove pojave, te naučno prihvatljivog rješenja.

3.1.3. Naučna prognoza:

Naučnom prognozom kao naučnim ciljom postavlja se zahtjev da se naučnim istraživanjem relativno pouzdano predviđa razvoj, kretanje i nastanak ove društvene pojave, u ovom slučaju civilnog društva u BiH. Cilj ovog rada je ukazati na ulogu civilnog društva s jedne strane i politike nacionalnih stranaka s druge strane, i vidjeti njihov međusoban odnos u budućnosti i pravac kretanja, te utvrditi rješenja koja mogu stvoriti bolju perspektivu BH društву.

3.2. Društveni ciljevi:

Društveni cilj proizilazi iz potrebe analizom i spoznavanjem sadašnje političke prakse koje sprovode sadašnje etnonacionalne političke stranke, njihov manipulativan i negativan utjecaj na BH društvo u stvaranju političke atmosfere koja pogoduje aktuelnoj političkoj nomenklaturi. To također podrazumjeva s druge strane prezentiranje i razumjevanje značaja uloge samog civilnog društva kao protutega političkim elitama koje bi trebale da zastupaju i ističu interes građana na taj način postaju aktivnim sudionikom u oblikovanju šire političke zajednice. Ono što bi prvenstveno trebalo predstaviti kao društveni cilj je tendencija ka stvaranju i naglašavanju aktivne uloge civilnog društva koji bi poticao društveni dijalog, razmjenu ideja, predlaganja alternativnih pravaca razvoja i rješavanja društvenih problema, čime bi postao platforma za aktivniju participaciju građana u stvarima od općeg interesa. To znači da civilno društvo ne smije postati nijemi posmatrač koji će samo sa strane stajati i nijemo posmatrati, držeći distancu i voditi statistiku bez reakcije na aktuelne probleme koji ponekad nužno traže trenutnu akciju i odgovor.

Nažalost, plasiranje informacija i usmjeravanja svijesti građana BiH ka etnonacionalnom kodeksu razumjevanja i formiranju nepomirljivih različitosti BH društva, nije primarno u funkciji javnog interesa, već definitivno u funkciji pojedinca ili elite koja želi zadržati moć utjecaja koja donosi ekonomsku dobit samo tom dijelu političkog tijela.

Iako nezadovoljni, građani Bosne i Hercegovine se i dalje vode tom retorikom različitosti i podjeljenošću po vjerskoj osnovi koja se plasira sadašnjom etnonacionalnom politikom, koja vrši ideološki transfer stavljajući u prvi plan bitnost svakog nacionalnog pitanja kao javnog kolektivnog interesa svih građana, što predstavlja opasnost za budućnost ove države i novih naraštaja. Ovaj fenomen već dugo egzistira na prostorima BiH, što postaje prepreka slobodnog izražavanja i razvoja civilnog društva, koje je svakako u inferiornom položaju u odnosu na političke stranke koje imaju primat na svjest i obrascu ponašanja polarizirane mase.

Inertnost, nerazvijena politička kultura, ali također i predrasude koje vladaju u općim društvenim standardima običnog građanina BiH, dodatno otežavaju aktivnosti civilnog

društva, ali i razumjevanju koje alternative im pruža participacija u aktivnostima i djelovanju civilnog društvu, koja teži općim interesima građana.

Za našu državu, malu i nerazvijenu, istorijski eksplatisanu i izmanipuliranu, kulturna različitost i podijeljenost, te nedovoljno razvijeno civilno društvo, dodatno otežava formiranje jedne nove ravnopravne, stabilne zajednice koja bi se na vrijednostima liberalne demokratije ulila u euroatlanske integracije što bi na kraju trebalo rezultirati prosperitetom BH društva.

Stoga, na osnovu svega iznijetog može se zaključiti koji je društveni značaj i cilj isticanja uloge civilnog društva kroz promovisanje i zalaganje za opšti cilj.

4. Sistem hipoteza:

4.1.Osnovna hipoteza:

Presudna faza demokratizacije Bosne i Hercegovine je ona u kojoj bi civilno društvo svojim angažmanom dobilo na značaju ka oblikovanju stvarne demokratije u BiH i preuzimanju bitne ulogu u orijentaciji bosanskohercegovačkog društva ka zajedničkim i jedinstvenim ciljevima koje vode boljitu svih, a samim tim i prevazilaženje tranzicijskog (praznog) hoda.

4.2.Pomoćne hipoteze:

1. Političke stranke na vlasti u BiH stvaraju fragmentirano i podijeljeno BH društvo.
2. Civilno društvo u Bosni i Hercegovini, koje je trenutno institucionalno organizovano kroz udruge i zaklade, je još uvjek nerazvijeno i nije spremno da preuzme inicijativu i značajnu ulogu u procesu kreiranja i sprovedbe javnih politika u BiH.
3. Vladin sektor u sadašnjim okolnostima u kojima dominira retorika nacionalnih stranaka smatra sebe jedinim čimbenikom kreiranja javne politike.

4. Neophodna je kontinuirana i stalna potpora institucija EU civilnom društvu u BiH kako bi se u budućnosti nastavila demokratizacija bosanskohercegovačkog društva, a samim tim i ulazak u euroatlanske integracije.

5. Metode istraživanja:

U ovom naučnom istraživanju društva i društvenih pojava koristiti će se metoda analize (sadržaja) dokumenata i metoda ispitanja.

6. Vremenski plan istraživanja:

Vremensko određenje predmeta istraživanja se odnosi na period od 1990.godine do 2022.godine.

7. Kratko obrazloženje preliminarnog sadržaja rada po dijelovima i cijelinama;

Na samom početku ću opisati nastanak civilnog društva i utemeljitelje na svjetskoj sceni, a kao problem istraživanja se razmatra se sam proces transformacije bosanskohercegovačkog društva kroz različite periode i različite vladavine, od Turske vladavine, Austrougarske monarhije, Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, periodu kada je BiH dio jednog većeg teritorijalnog tijela SFRJ, kroz koji prelazi sa 45-ogodišnjeg socijalističkog društvenog uređenja jednog zatvorenog jednopartiskog sistema, pod utjecajem demokratskih promjena, u neko novo neizvjesno društveno uređenje koje svoje temelje gradi na demokratskim postulatima, u jednoj sredini koju prožimaju etnonacionalni sukobi i netrpeljivost, kao i nedefinisana politika nacionalnih stranaka. Tu se kao bitan faktor nameće pitanje civilnog društva koje traži egalitarno mjesto u jednoj takvoj višestranačkoj političkoj sceni koja vodi BH društvo u stranputicu i neizvjesnost, a čiji je zadatak da ima bitnu korekcijsku ulogu na političkom nivou i na stvaranju puta ka euroatlantskim integracijama.

U predmetu istraživanja se ističe koji bi karakter trebalo imati civilno društvo u Bosni i Hercegovini, koja problematiku prati razvoj civilnog društva i sa kojim izazovima treba izaći na kraj.

U osnovi istraživanja pažnja se posvećuje participativnoj demokratiji, koja traži učešće građana u sredini koje bi nastalo jednim otvorenim društвom, sa nadom da bi konstruisanje jednog takvog društva dovelo do pozitivnih pomaka i rezultiralo na kraju ulaskom u euroatlanske integracije.

Prvi Dio

1. Demokratska tranzicija

„Da bi se jedna država smatrala demokratskom trebala bibarem kao prvo da ispunи osnovне demokratske principe:

1. Mora imati demokratski donesene zakone koji se primjenjuju i obavezuju za sve građane.
2. Mora postojati separacija između sudske, zakonodavne i izvršne vlasti.
3. Mora imati političku vlast izabranu na demokratskim izborima.
4. Mora imati osigurane kanale kontrole i utjecaja građana u međuizbornim razdobljima na izabrane političke predstavnike i procese političkog odlučivanja.“ (Held, 1990: 12)

Prva tri uvjeta koja su gore navedena u tekstu se odnose na formalno definisanu strukturu demokratske vladavine, gdje se reguliraju zadaci vladanja i obavljanja državnih poslova. Četvrti uvjet je zahtjevan i kompleksan.

Demokratija također podrazumjeva postojanje političke jednakosti među ljudima. Prema Heldu demokratija treba da brani: jednakost, slobodu, moralni samorazvitak, zajednički interes, društveni probitak, zadovoljavajuće potrebe, efikasnost odlučivanja. Ona ne bi trebala da izgleda samo kao kompletan institucionalni sustav (koja štiti lične slobode, omogućuje javno djelovanje i osigurava kontrolu sistema) nego i razvijeno građansko društvo kao protuteža državi. Formalna demokratija ne znači automatski i stvarnu demokratiju. Ona ostaje sama sebi svrhom ako jedan bitan njezin stvarni sadržaj izostaje – a to je skup svih socijalnih institucija koje tvore civilno društvo.

Tranzicija predstavlja pojam vezan za istočnoevropske zemlje koje su prešle iz jednostranačkog komunističkog društvenog uređenja u novo višestrašnko pluralističko demokratsko duštvvo, tj. ako posmatramo ekonomsko uređenje, iz planske ekonomije u tržišnu ekonomiju.

Sam proces pluralizacije i liberalizacije prvobitnim koracima tranzicije se uglavnom relativno lako i brzo ostvari, ali proces same demokratizacije ostvaruje se znatno teže i sporije, dok je negdje sasvim izostao. Kao primjer negativnog procesa demokratske tranzicije imamo u bivšim Jugoslovenskim republikama, koji se nije odvijao u željenom smjeru, jer na jednom takvom prostoru koji je multietničan i multikulturalan proces pluralizacije i liberalizacije je uveliko otvorio prostor za produbljivanju razlika i otvaranju temeljenih političkih sukoba. Tu su se samo otvorili procesi i odnosi koji su djelovali retrogradno i krajnje destruktivno, koji su za posljedicu su imali razgradnju i ono malo prisutnih pojava i odnosa civilnog društva.

U velikom broju literature koja se bavi problematikom tranzicije i demokratije Zapadnog Balkana, ono oko čega autori imaju zajedničko mišljenje je da za izgradnju, konsolidovanje i djelovanje demokratije neophodno je jako i aktivno civilno društvo, ali i da bi sam razvoj demokratije trebalo da osigurava uslove za takvo društvo.

Pokazatelj moderniziranosti neke političke zajednice je upravo nivo razvijenost civilnog društva, koji je nažalost u tranzicijskim zemljama kratkog vijeka bez dovoljno ujednačenih strategija i akcija koji takvo društvo vode u procese demokratizacije, tj. proces demokratizacije države, ali isto tako i demokratizaciju civilnog društva, zbog čega takav proces omogućava i održava dobre odnose između države i društva, a u isto vrijeme ih i ograničava.

Najsloženiji i najdugotrajniji proces u formirajući demokratsko-liberalne države je proces uspostavljanja građanskog ili civilnog društva uz izgradnju njegovih temelja, odnosno demokratije, vladavine prava, zaštite osnovnih ljudskih prava, višestrašnog sistema, jednakosti građana, slobodnih medija itd.. „Ralf Darendorf, njemačko-britanski sociolog, filozof, ekonomist, te političar je upozoravao da posle nekriticke optimizma i euforije koja se javila posle pada Berlinskog zida, bilo potrebno šest meseci da se donese novi demokratski ustav, šest godina da se pređe na tržišnu ekonomiju, dok će možda biti potrebno šezdeset godina da se izgradi dinamično civilno društvo“.

(https://www.academia.edu/1953554/Društveni_aspekti_političkog_sistema).

Uloga civilnog društva je da kontinuirano stvara uslove kojim bi se omogućilo stalno i aktivno učešće građana u javnom životu, tj. civilno društvo mora funkcionišati kroz stvaranje

demokratske atmosfere i forme mišljenja, te poticati na participativnu političku kulturu, jer se u tim pravcima stvara zrelo civilno društvo koje može utjecati na rad demokratskih izabralih tijela. Nažalost, broj nevladinih organizacija na terenu nije pokazatelj razvijenosti civilnog društva ako ono nije kontinuirano uključeno u javnoj i političkoj sferi i transparentno iznosi javnosti rezultate poduzetih aktivnosti.

Sukladno takvim razmišljanjem Bosna i Hercegovina bi trebala stvarati ambijent u svojim okvirima ka otvorenom društvu u procesu same demokratizacije, a da bi se ispunio sam demokratski karakter jednog modernog društava on se manifestuje kroz postojanje i djelovanje civilnog društva. Nadalje, Karl Popper objašnjava da je civilno društvo u suštinitvorenou društvo koje je potpuno suprotno svakom vidu kolektivističkog, tribalnog, hijerarhizovanog i autoritarnog modela zatvorenog društva, jer ono počiva na ideji humanizma i univerzalizma. U svojoj knjizi „Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji“ definisao je „magijsko ili plemensko ili kolektivističko društvo- kao zatvoreno društvo, a društvo u kome su pojedinci suočeni s ličnim odlukama- otvoreno društvo“ (Popper, 1943: 228).

U kontekstu zatvorenog društva Popper se osvrće na situaciju u bivšoj Jugoslaviji posebno poslije njenog raspada i opisuje momenat gdje navodi da se u bivšim republikama izrodilo ksenofobično društvo koji gaji mržnju prema drugima, koje je nacionalno isključivo i netolerantno, a ono kao takvo normalno ne može pripadati otvorenom društvu. Političke slobode i ljudska prava su temelj i srž jednog otvorenog društva, jer,, ako želimo da ostanemo ljudska bića, onda postoji samo jedan put, put u otvoreno društvo. Moramo poći u nepoznato, neodređeno i nesigurno, koristeći razum koliko god je moguće da bismo što bolje planirali oboje: i sigurnost i slobodu.“ (Popper, 1943: 260).

Bosna i Hercegovina je prihvatile kao aspekt i cilj svog djelovanja težnju ka oblikovanju BH društva kao otvorenog društva, samo u svakodnevničkoj još nije vidljivo, jer ostvarivanjem takve prakse se umanjuju i pod sumnju stavljaju privilegije elitističkih grupa koje ne podržavaju takav oblik demokratizacije. Naravno da postoje i dobre prakse vlasti kada se uvažava glas civilnog društva i gdje se ostvari određena suradnja, ali ipak to su veoma su rijetki slučajevi gdje se uglavnom sponatano sprječava uključivanje civilnog društva u proces donošenja odluka, jer u okviru koruptivnog sistema koje su postavile vladajuće elite značigubitak privilegija i položaja na društvenoj ljestvici u kojoj oni ostvaruju svoja prava na štetu podređenih.

2. Razvoj civilnog društva

Pojam civilnog društva je sociološki termin novijeg vremena, a koji se pojavljuje u liberalnoj i liberalno-demokratskoj teoriji od 17-tog vjeka. Sam pojam civilnog društva se kroz periode sazrijevanja društvene svjesti različito doživljavao i tumačio, upravo zbog neadekvatne primjene koja može dovesti do konfuzije i nesporazuma oko same terminologije sadržaja pojma civilnog društva i njegove vrijednosne teorijske upotrebe. Prvobitna evolucija pojma civilnog društva označava zasebnu sferu u odnosu prema državi.

Civilno društvo ostaje u okvirima političkog društva sve do osamnaestog stoljeća. Najranija upotreba ovog pojama je označavala prelazak iz prirodnog i necivilizacijskog poretka u organizovani društveni i politički život u kojem vlada zakon.

Među prvim misliocima koji se protivili crkvenoj doktrini koja propovjedabozansku narav države bio je engleski filozof Thomas Hobbes (1588. – 1679.). Hobbes polazi od predpostavke da čovjek po prirodi nije društveno biće, nego slobodan pojedinac, a da država nije zajednica ljudi kaoprirodna tvorevina, nego da je to umjetno tijelo, odnosno tvorevina koja je nastala na temelju ugovora pojedinaca. Takva državna tvorevina koja ne proizilazi više iz božanske naravi, nego iz društvenog ugovora, oblikuje državnu zajednicu koja na temelju zajedničkog ugovora štiti državnu zajednicu prvenstveno kroz poštivanje osobnih prava svih ljudi. Takva zajednica štiti i brani prava drugih ljudi, što samo po sebi rezultuje završetak prirodnog stanja, ograničenje prirodnog prava i tvorbu države.

Drugi značajan mislilac koji stavlja privatno vlasništvo u središte svoje političke filozofije je John Locke (1632. – 1704.), engleski pisac, filozof i politički teoretičar. On smatra da se država i društvo trebaju uspostaviti kako prema istim načelima tako i prema individualnim slobodama i ličnim izborima. Zbog toga pojam civilnog društva Locke podvodi pod širi pojam političkog duštva. Njegova teorija objašnjava da je svrha društva i države da ljudima omoguće očuvanje vlastitih života, slobode i imanja. Postojanje države i društva bez osobnog vlasništva nema nikakve svrhe. Za Lockea je temelj ljudskoga postojanja i građanskoga društva vlasništvo, dok bi država trebala biti instrument njegove zaštite. Lockeovo učenje predstavljalo vrlo značajan korak naprijed u modernom razumijevanju građanskoga društva,

on nije u potpunosti vezao društvene odnose s gospodarskim odnosima. Lock je građansko društvo stavljao u opoziciju prema državi.

Klasično poimanje civilnog društva kao centralnu figuru stavlja građanina koji je individua sa svojim građanskim pravima, dok razvojem liberalno demokratske države naglasak se stavlja na udruživanju i formiranju građanske demokratske javnosti.

Početkom devetnaestog stoljeća dolazi do razlikovanja pojma civilno društvo i političko društvo sa teoretičarima kao što su Hegel i Tokvil, koji to različito objašnjavaju s obzirom na perspektivu koja proizilazi iz različitog evropskog i američkog iskustva i konceptualnog pojmljenja, što na različite načine konceptuju teorijske osnove jer demokratija nije svuda ista, pa se tako i pojам civilnog društva. Hegel je prvi napravio distinkciju između građanskog društva i političke države. Hegel naglašava građanina kao privatnu osobu, te kroz pojam *bouiergeois* konstruiše građanski identitet. Po njemu građansko društvo čine građani koji sunositelji rada, tržišta i tržišne razmjene, privatnog vlasništva, socijalnog statusa u društvu čime se razdvaja područje privatne sfere (porodice) i političke (državne) sfere. Politička država amortizuje sukobe nastale kao posljedica partikularnih interesa u građanskom društvu sumiranjem i povezivanjem pojedinačnog, posebnog i općeg interesa. Po Hegelu prostor između obitelji i države ispunjava građansko društvo.

S druge strane Tokvil pravi razliku između političke forme udruživanja i civilna udruženja. Bitna funkcija civilnih udruženja jeste zaštita nezavisnosti građana u odnosu prema državi. U mnogim starim koncepcijama ekonomija je ulazila u pojam civilnog društva, dok sa razvojem modernih koncepcija ekonomija se izvlači iz pojma civilnog društva. Upravo odvajanje civilnog društva i političke sfere postavljaju se temelji modernog koncepta civilnog društva koje je depolitizirano i osamostaljeno u onoj mjeri koja omogućuje kasnijim teoretičarima da civilno društvo prezentiraju kao posebnu sferu u odnosu ne druge dvije sfere - političku i ekonomsku.

Pojam civilnog društva je usmjeren i ka polju teorije i ka polju praktičnog društvenog života, tako da uočljive dvije specifične dimenzije, odnosno dvije odvojene funkcije civilnog društva: teorijsko-analitička i normativno-mobilizatorska. „Teorijsko-normativna funkcija pojama civilnog društva analizira i objašnjava kao skup specifičnih društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrijednosti, čiji su glavni akteri građani sa svojim civilnim pravim, građanske organizacije (ne-političke i ne-vladine), udruženja, društveni pokreti, građanske institucije, općenito sve što obuhvata termin javnosti. S druge strane normativno-mobilizatorska funkcija ima status normativnog koncepta, koji služi i

pomaže da se motivišu i mobilišu građani i ostali socijalni akteri kako bi ustanovili i razvili različite sadržaje i oblike civilnih aktivnosti“ (Pavlović, 2009: 75).

Antonijo Gramši u svojim komentarima civilno društvo prepoznaće kao bitnu osovinu jedne nezavisne političke aktivnosti, gdje se uslijed međusobnog djelovanja države, građana i tržišta stvara javno mjenje koje oblikuju građani uključeni u formalne i neformalne asocijacije i formiraju svoj utjecaj prema političkoj i ekonomskoj sferi.

Džon Kin (John Keane) definiše civilno društvo kao idealtipsku kategoriju koju opisuje kao: „složenu, dinamičku cjelinu zakonom zaštićenih nevladinih institucija koje su obično okrenute nenasilju, samoorganizaciji i samorefleksiji, i neprestano pod tenzijom u međusobnim odnosima i odnosima sa državnim institucijama koje oblikuju, ograničavaju i omogućuju njihove aktivnosti“. (Kin, 2003:14)

Ernest Gelner opisuje civilno društvo koje je „skup različitih nevladinih institucija koje je dovoljno jako da kao takvo čini protutežu državi, ali ne sprječavajući državu u njenim poslovima očuvanja mira i arbitra između značajnih interesa, te može da spriječi njenu dominaciju nad ostatkom društva i njeno atomiziranje“. (Gelner, 1995:22)

Civilno društvo je kompleksnosa aspekta dviju komponenata koje ga čine, privatne i javne sfere koje predstavljaju arenu demokratije i liberalnih principa, kao i legitimnosti moderne države. Civilno društvo čine građani sa svojim individualnim i civilnim pravima, koji se u zaštiti svojih interesa organizuju i okupljaju u građanske organizacije udruge. Komunikacija građana licem u lice je svakako jedna odlika civilnog društva, jer takva komunikacija u moderno vrijeme stvara jednu sferu, koja se nadalje širi putem medijai formira javnost. Takva sfera razmjene, rivaliteta, međusobne uzajamnosti i naklonosti, je teren socijalnog učenja, kojom se omogućava kompromis interesa čime se postiže sopstvenost.

Leri Dajmond (Larry Diamond) navodi definiciju civilnog društva po kojoj se civilno društvo predstavlja kao posredujući entitet između privatne sfere i države: „Civilno društvo se shvata kao područje organizovanog društvenog života koje je dobrovoljno, samo-generišuće, samouzdravljivo, autonomno od države i u okvirima legalnog poretka ili skupa zajedničkih pravila. Ono je različito od društva u općem smislu po tome što uključuje kolektivno djelovanje građana u javnoj sferi, kojim oni izražavaju sopstvene interese, želje i ideje, razmjenjuju

informacije, postižu zajedničke ciljeve, postavljaju zajedničke zahtjeve državi i pitanja odgovornosti državnih činovnika“. (Diamond, 1994:5)

Principi na kojima počiva civilno društvo su svakako: „autonomija (u odnosu na državu i politiku), asocijativnost (ne-političko udruživanje i organizovanje), pluralizam (društveni i interesni), individualitet i samoinicijativa, solidarnost, samoorganizacija i dobrovoljnost, javnost, humanost, humanitarnost, samopomoć i konstruktualnost.

Pored pozitivnih dimenzija civilnog društva, postoje i negativni aspekti civilnog društva kao npr.: kompetitivnost, egoističnost, partikularizam, posesivnost, separatizam i lokalizam“. (Pavlović, 2009: 80)

Civilno društvo je društvo građana i njihovih asocijacija kome se građanin pojavljuje istovremeno u dvojnom svojstvu: kao osoba, ličnost, individua, ali i kao vlasnik ne samo svojine već i civilnih prava, prava na slobodu i učešće u javnom životu, ali i prava na privatni život. „Civilno društvo se sastoji od više-manje spontanih nastalih udruženja, organizacija i pokreta koji preuzimaju odjek što ga problematična društvena stanjanalaze u privatnim životnim područjima, kondenziraju ga i s pojačanim naglaskom prosljeđuju ga političkoj javnosti. Jezgru civilnog društva čini sustav udruženja.“(Habermas, 1992: 443).

Ako sagledamo gore navedeno možemo razlikovati tri nivoa civilnog društva:

1. „Građani kao pojedinci, tj. individue;
2. Udruženja, odnosno asocijacije građana, društveni pokreti i građanske inicijative;
3. Javnost.

Najvažniji akteri civilnog društva su građanska udruženja (asocijacije), građanske ustanove (institucije) i društveni pokreti“. (Pavlović, 2009: 81)

Vrlo je značajna i kulturna dimenzija civilnog društva za formiranje i prenošenje fundamentalnih kulturnih vrijednosti i određenog tipa političke kulture.

U diskusiji o civilnom društvu se sve više uvodi pojam globalno civilno društvo, pod čijim pojmom se obuhvata proces širenja društvenih veza u globalnom kontekstu. Džon Kin smatra da je vizija o globalnom civilnom društvu prezentirana kao izazov normativnoj tišini ili konfuziji unutar najvećeg dijela savremene literature o globalizaciji i globalnoj vladavini. Uprkos narastajućem prijetiće trendu terorizma, nacionalizma, bigoterije, pogrešnog tumačenja i govora o anti-globalizaciji, braneći globalno civilno društvo poteže se potreba za

odbranom demokratskog načina života i i za novim demokratskim mišljenima o stvarima kao što su nasilje, globalna tržišta i vlast s globalnim dometima.

3. Etimologija pojma-civilno društvo

Vukašin Pavlović u svojoj knjizi „Civilno društvo i demokratija“ navodi da se pojam civilnog društva u našem jeziku pojavio se kao prijevod engleskog termina *civil society*. Mada doslovan prijevod pojma civil i *civil society* u engleskom jeziku označava građanina ili građansko društvo, u našem jeziku *civil* označava personu kojani je vojnik, pa se pojam dovodi u vezu isključivo pod nemilitarističnim, odnosno nevojnim društvom.

U anglosaksonskom govornom području pojam *civil society* označava se kao građansko društvo, dok za pojam civilnog društva koriste termine kao što jethird sector(treći sektor), charitable (dobrotvorni) ili non-for profit sector (neprofitni sektor). U romanskim jezicima se koristi termin *societa civile* ili u njemačkom jeziku *ziville Gesellschaftza* definisanje civilnog društva i razdvajanje od građanskog društva koji u kontekstu marksističke dogme označava buržoasko društvo (*bürgerliche Gesellschaft*) s obzirom da francuska riječ *bourgeois* također označava građanina kao političkog subjekta koji se koristio nakon Francuske revolucije. U našem jeziku pojam građansko označava jedno uže značenje koje se odnosi uglavnom na stanovnike gradova, sinonimno je sa *urbanim*, pa je kao takav uglavnom kulturalan pojam, dok se pojam civilno stavlja u isti kontekst i stanovnike urbanih i ruralnih sredina, što obuhvata građane cijelog jednog društva i ima političku dimenziju.

Njemački filozof Manfred Ridel (Manfred Riedel), tvrdi da je termin građansko društvo (njem. *brügelične Gesellschaft*) doslovan prijevod sa starogrčkog „politike koinonia“, da bi poslije isti termin biti preveden u latinskoj verziji „*socitas civilis*“. Aristotel je smatrao da je građansko društvo isto što i političko društvo (država), jer antički mislioci nisu razlikovali državu i društvo. Antički koncept polisa podrazumjevao je da svi građani trebaju predstavljati političku zajednicu koja je imala svrhu oblikovati sferu zajedničkog života. Građani su bili slobodni stanovnici polisa, koji su oslobođeni radnih obaveza u funkcionisanju oikosa (grč. kućni, obitelj), ali su najizravnije sudjelovali u upravljanju polisom, tj. javnim poslovima od interesa za čitavu zajednicu.

Nakon raspada Rimskog Carstva, starogrčka politička filozofija čiju srž sačinjavaju prosvjećeni muškaraci, slobodni ljudi koji su dobrovoljno organizovani ičije su aktivnosti i obaveze okrenute prema zajednici, gubi pod pritiskom crkvene dogme o ljudskoj

nesavršenosti u kojoj se crkva i država stavlju u središte društva. Građani gube svoju dominantnu ulogu u zajednici i zamjenjuje ga teološka osnova o kršćanskom društvu.

Nekoliko stoljeća preovladava vladavina političkoga koncepta koji osnovu nalazi na teološkom učenjuda je „božija volja“ temelj svakoga društva i vlasti,gdje se potencira dominacija privilegovane manjine,vlast po hijerarhiji pripada plemstvu,koja ima legitimiranu vlasti povlastice, u Europi dolazi do nezadovoljstva koji pravi obrat i novi model reguliranja odnosa između pojedinca i zajednice koji se zasnivaoprvenstveno na ugovoru umjesto na statusu, i koji je imao cilj omogućavanje sudjelovanja nove društvene klase (građanstva) u upravljanju javnim poslovima, što će postupno dovesti do potpunog raspada tradicionalnog razumijevanja vlasti i njenog legitimiteta.Novo učenje i pogled na čovjeka i društvo pretvara zaokret u postulatuuniverzalističkog na individualističko, sa zajednice na društvo, te stvara novi slojevit proces konstrukcije građanske slike svijeta.Svi ovi procesi i rasprave ponovo će oživjeti termin građanskog društva.

Civilno društvo ima svoje korijene u evropskoj i anglo-saksonskoj filozofiji i teoriji od polovine 18-og do polovine 19-og vjeka. Džon Kin (John Keane) navodi kako je „jezik civilnog društva, u periodu između 1750-1850. godine, u startu krhak i više značan, predmet intezivne diskusije i sporenja, ali da prestavlja ključnu riječ evropske političke misli. Još od vremena američke revolucije, mnogi pisci su po opštem priznanju, koristili su izraz civilno društvo na raznorazne konfuzne načine, govoreći o dinamičnim mrežama međusobno povezanih nevladinih institucija, kao što su tržišne privrede, domaćinstva, dobrovorne grupe, klubovi i dobrovoljna udruženja, nezavisne crkve i izdavačke kuće“. (Civil Society, 1998: 13).

Manfed Ridel smatra da je građansko ili civilno društvo od države slobodan i politički dalek prostor, društvo građanskih privatnih vlasnika. Italijanski humanista Leonardo Bruni je početkom petnaestog stoljeća, prevodeći Aristotelovo djelo Nikomahova etika, upotrijebio i skovao izraz *societas civilis* kao latinski termin za grčko *koinonia politike*, što označavanovinu u definisanju pojama civilnog ili građanskog društva.

Razliku i dihotomiju između „građanskog“ i „političkog“ nazire se u djelima Italijana Gravine 1708. godine koja se dalje širi pod utjecajem Monteskjea.

Džon Kin smatra za razliku od Ridela da je distinkcija između civilnog društva i države nastala u anglo-američkom svetu, a ne na političkoj paradigmi njemačke političke misli.

Samu bit i srž civilnog odnosno građanskog društva čini privatni građanin, kao vlasnik svojine i kao polazna tačka civilnog društva.Sloboda individue kao osobe i njena prava koja

podrazumjevaju vlasništvo ili svojinu, čine važnu činjenicu koja karakterizira pojam civilnog društva.

Pavlović navodi „najranije tradicije i modele koji potiču iz tri različita istorijska korjena:

1. euro-mediteransku,
2. kontinentalno-evropsku,
3. anglo američku.“(Pavlović, 2009: 21)

Prva i najranija tradicija, euro-mediteranska, započinje u 13.stoljeću na kraju feudalnog razdoblja u vrijeme Renesanse u italijanskim gradovima-republikama. Ona će kratko trajati i bit će vezana za nastanak političkog organizovanja u gradovima pod nazivom siniorije (od talijanske riječi *signore* - gospodin). Do tada su organi vlasti u talijanskim gradovima bili u rukama kolektivnog organa-vijeća, u kojima su zajednički vladali i bili zastupljeni feudalci, trgovci i bogati obrtnici. Ona je uslovljena razvojem prvih oblika trgovačkog i finansijskog kapitala u sjevernoitalijanskim gradovima, kao posljedica razmjene roba i informacija, gdje dolazi do uspona sinjora koji potporu nalaze u slobodnim ljudima, koji su bili izabrani od strane cehova, bratovština ili upravnih dijelova komune. Humanistički intelektualci su odigrali krucijalnu ulogu u formiranju pojma i diskursa civilnog društva, ali treba svakako spomenuti i republiku Firencaku koja je svojim kulturnim otvaranjem prema antičkim, arapskim i ostalima zemljama stvorila preduslove za zasnivanje idejnogkoncepta civilnog društva. Makijaveli u svojim „Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija“ govori o vrlini vladanja u republikama i već tada formuliše i naglašava tri vrednote civilnog društva uopšte: mir i sigurnost građana, uživanje u sopstvenoj imovini i sigurnosti i pravo svakoga da ima i brani svoje mišljenje što u osnovi odgovara interesima narastajućeg građanstva.

Druga tradicija važna za nastanak civilnog društva smatra se kontinentalno-evropska tradicija, koja se formira pod utjecajem germanskog kulturnog kruga, najranijim oblikom udruživanja zanatlija i trgovaca poznatim pod nazivom gilde (njem. *Gilde*, engl. *guild*: plaća), gdje u takvim okolnostima dolazi do preobrazbe podanika u slobodnog građanina. To su u suštini bili prvi asocijativni oblicitrgovaca i zanatlija, gdje dolazi do međusobne interakcije posebnih interesa i javnog duha. Gilde suuglavnom udruge vjerskog, dobrovornog, trgovačkog, političkog i dr. karaktera koja se u početku osnivaju već u ranom srednjem vijeku (V–X. st.), a pravi uzlet doživljavaju u većim evropskim gradovima Njemačke, Engleske (London), Francuske (Pariz, Rouen) od X. do XV. vijeka, a posebno se istiću trgovačke gilde koje su bile osobito moćne i imale su važnu ulogu u životu gradova. Sistem gildi je ubrzao

razvitak tržišta, razmjene i merkantilnog kapitalizma uopšte, olakšao priznavanje vrijednosti ljudskog rada i bitno doprinjeo razvoju profesionalne etike. Teoretičari germanskog kulturnog kruga koji su doprinjeli razlikovanju države od civilnog društva su Wolf (Wolf), Jung-Štiling (Jung-Stilling), Kant, Fihte (Fichte), Gros, Ril (Rill), Hegel.

Treći model je ujedno i najznačajnija tradicija koja se smatra kao istorijski korjen nastanka civilnog društva, a to je anglo-američka tradicija, čije temelje postavljaju teoretičari poput Džon Loka (John Locke) svojom idejom o ustavnoj državi, zatim Ferguson i Smit (Smith) koji naglašavaju modernizacijsku i samoregulativnu komponentu civilnog društva. Tomas Pejn (Thomas Paine) čiji koncept minimalne države otvara prostor u korist civilnog društva pri čemu seradikalnije ograničava putovanje državne moći. Osim njih, najbrilijantniju analizu demokratije u Americi, teorijsko problematiziranje anglo-američke tradicije postavlja francuski teoretičar Tokvil (Tocqueville). Naravno tu je i Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) koji postavlja temelje klasične liberalne teorije, tj. liberalno demokratskog obrasca odnosa države i civilnog društva.

Sa nastanjem i razvojem krupnih evropskih nacionalnih država euro-mediteranska tradicija polako pada u zaborav, a kao ozbiljni i značajni koncepti civilnog društva na sceni i dalje ostaju dva kulturno-teorijska utjecaja, kontinentalno-evropski i anglo-američki.

Razvojna ideja o odnosu civilnog društva i države od devetnaestog vijeka pa na dalje doživljava dva pravca, jedna koja se oslanja na germansku kulturnu tradiciju i druga linija razvoja koja teži anglo-američkoj liberalnoj tradiciji.

Germanska kulturna tradicija uspon doživljava sa filozofima i misliocima poput Hegela i Marks-a. Hegel nastoji da izbalansira odnose između liberalizma i ideje o univerzalnoj državi, u kojoj jedino država može da razumje i prepozna važnost do općeg interesa, na jedan uman i istinit način, a civilno društvo doseže samo do ne-istinog ili ne-umnog opštег interesa. Hegelov postavlja koncept političke filozofije i političke sociologije u kojem se do kraja razvija dihotomna paradigma o odnosu civilnog društva i države. Marks sa druge strane, se protivi Hegelovom konceptu, smatra da je rješenje u područtvljavanju, odnosno izjednjačavanju države i društva, gdje je država jedini zastupnik i tumač društva. Marks pravi lapsus u iskazu kada veže i izjednacuje pojam civilnog društva sa buržoaskim, čime znatno sužava pojam, jer teorijski gledano buržoasko društvo se može podvesti pod civilno društvo, ali se ne može civilno društvo podvesti pod buržoasko. Iz ovog je evidentno da germanski

krug evropske političke kulture karakteriše i daje prvenstvo ulozi političkog, tj. stavlja naglasak na državu, važnost institucionalnog poretkai kolektivističku orjentaciju.

Nasuprot germanskoj tradiciji, anglo-američka tradicija daje važnost liberalnoj orjentaciji, naglašavajući samoregulativnu funkciju civilnog društva, pri čemu se daje važnost individualnim ljudskim pravima i slobodama, koje brane i štitegrađane od navale države. Liberalna tradicija anglo-američkog kruga njeguje individualističku vrijednosnu orjentaciju, kroz poštovanju ličnosti i bitnosti individusa svim njenim pravima i slobodama koja njeguje političku kulturu, izgrađuje i ostvaruje svoje interese kroz asocijativnost i samoorganizaciju, što u završnici daje prioritet društvenom rješavanju svakodnevnih i općih kolektivnih problema.

4. Klasično shvatanje civilnog društva

Među prvim klasičnim shvatanjima i uobličavanju pojma civilnog društva, susrećemo se u djelu humaniste i moraliste Adama Fergusona „Esej o istoriji civilnog društva“ (Essay on the history of civil society), u kojem raspravlja o civilnom društvu prije prvih demokratskih promjena. Adam Ferguson je bio vodeći mislilac prosvjetiteljske Škotske u 18.-om vijeku, koji je bio zabrinut promjenama koje su se desile u Škotskoj dolaskom komercijalne civilizacije. U svom djelu je napravio kritički osvrt na nadolazeće promjene koje su uobličavale modernu civilizaciju progresom manifakture i trgovine, s kojom u korak idu lična sloboda i sigurnost s jedne strane, a s druge strane stvara se drugorazredni građanin koji interes ima u bezvrijednim stvarima. „Adam Ferguson sa humanističke i moralističke pozicije prihvata ideju Aristotela o čovjeku kao društvenoj životinji (grč. zoon politikon)“ (Pavlović, 2009:35). On je smatrao da ljudi kao individue imaju težnju da se udružuju i međusobno okupljaju u šire udruge radi međusobne interakcije. Upravo zbog nadolazećeg progrusa koji sa sobom nosi komercijalizaciju odnosa među ljudima, koji postaju odjeljeni i usamljeni u novo ustavljenom klasnom društvu i koje pravi spoljne ugodnosti daje materijalne prednosti građanima, on naglašava važnost komunikativne dimenzije, koja je ključna u povezivanju među ljudima. Ferguson posmatra civilno društvo kao kolektiv slobodnih građana koji upravlju svojim poslovima kroz kolektivno samoodređenje. Svjestan činjenice da je takvo društvo teško održati, zalaže se za ravnotežu između dva procesa, između pretjerane

komunikacije i nedostatka bilo kakve komunikacije. Takvo njegovo razmišljanje dolazi iz shvatanja što pretjerana komunikacija može dovesti do nepomirljivih razlika u mišljenju i stanju bez reda i porekla, čime se ograničava i ugrožava sloboda. S druge strane veću opasnost vidi u nedostatku komunikacije, koja dolazi do izražaja sa razvojem trgovačke industrije koja umanjuje koheziju društva i razdvaja individue podjelom rada i specijalizacijom. Prisustvo komunikacijskih tokova između građana je uslov postojanja slobodnog civilnog društva, koje se bitno razlikuje od društva grubosti, svojom politikom i vladavinom prava, kulturom i uljudnošću.

Klasično poimanje civilnog društva završava sa Marksom, koji teorijski pokušava da se osamostali od svoga prethodnika Hegela, kojeg kritikuje i proturiječi njegovoj teoriji, izjednačavajući civilno društvo i buržoarsko društvo. U jednom dijelu, Marks uvažava Hegelovo razlikovanje između građanskog društva i političke države, kao i sukobljavanje općeg i privatnog interesa, a u drugom momentu zamjera Hegelu na oštroj podjeli između građanskog društva i države, kao različitih sfera, shvatajući na takav način birokratiju. Marks zastupa koncepciju da se moderna država pojavljuje kao politički izraz društvenih odnosa karakterističnih za građansko društvo, njegovih odnosa proizvodnje i svojinskih odnosa. On smatra da moć privatnog vlasništva nadilazi političko, u odnosu na Hegela koji zastupa mišljenje da moć političkog nadilazi privatno vlasništvo. Marks nastoji da dokaže da seopravdanje za nejednakost i eksploraciju skriva izaburžoaske teorije o slobodi, jednakosti i harmoniji interesa, u kojem uvjek gubi onajradnik koji na tržištu jedino može da ponudi i prodaje sebe kao radnu snagu.

Marks moderno građansko društvo doživljava kao klasno, odnosno buržoasko društvo, koje se u društvenim odnosima javlja kao socijalni izraz i spona između građanskog društva i države. To je po Marksu, građansko društvo u kojem preovladavaju klase i klasne podjele, u kojem klase iskazuju proturječnost građanskog društva i države. Marks pokušava to posredovanje i proturječnost između građanskog-buržoaskog društva i države objasniti u političkoj ekonomiji i otkrivanju mehanizama viška vrijednosti i eksploracije radničke klase.

5. Savremeni koncepti civilnog društva

Savremene koncepcije civilnog društva donose inovacije u odnosu na klasično poimanje civilnog društva, što po mom mišljenju treba spomenuti i dovesti u kontekst napisanog, ali i

onoga što dalje slijedi baveći se ovom tematikom, a svakako može poslužiti kao osnova za razumjevanje novih kretanja ka društvenim promjenama.

Među prvim teorijskim inovatorima smatra se Antonio Gramši (Antonio Gramsci), talijanski marksistički filozof, pisac, političar i teoretičar politike. Gramši je bio jedan od utemeljitelja i lidera Komunističke partije Italije, koji se bavio pitanjima i analizom kulture i praktične politike. Međutim, bio je među prvim marksistima koji je napustio poziciju redukovana civilnog društva na ekonomsku dimenziju i insistiranja na autonomiji civilnog društva u odnosu na državu i političko polje. Njegove progresivne ideje imaju univerzalnu vrijednost da objasne dva principa na kojima počiva buržoasko klasno društvo. „Prvi princip je princip hegemonije, gdje je bitan pristanak onih nad kojima se vlada da bi se došlo na vlast i održalo na vlasti, a koji se postiže putem kulturnih sadržaja i asocijativnih formi civilnog društva, putem uvjerenja, vrijednosti, identifikacije i društvene konstrukcije realnosti. Drugi princip je princip dominacije koji se realizuje uz pomoć sile, birokratskog, policijskog i vojnog aparata države“. (Pavlović, 2009: 50)

S druge strane Antonio Gramši sagledava i vidi civilno društvo kroz dva sadržaja koji ga čine i to: kao prvo kulturno vrijednosni sadržaj normi i značenja i kao drugo mreže institucija i građanskih asocijacija. Prvi sadržaj se ispoljava kao rezultat društvenih borbi i konflikata, koji su u osnovi i po prirodi klasnog karaktera, i koje nije dato samo po sebi. Civilno društvo je, po Gramšiju, skup organizama koji oblikuju mišljenje običnog čovjeka kroz kulturnu dimenziju gdje stvara intelektualna prevlast nad društvom, ali i stvaranjem zdravog razuma i plemenitih osjećaja kod običnih ljudi. Ovakav koncept civilnog društva bi prema tome tebalo izgraditi kako u sferi vladajućih elita tako i u sferi podređenih klasa iz razloga amortizacije međusobnih odnosa, što prema istom autoru pripada krugu nadgradnje. S druge strane i političko društvo je skup organizama, koje ima službu prisile i vlast u oblasti građanskog i kaznenog prava. Ta vlast se osigurava kroz prisilu i nadziranje društva čije uporište političko društvo ima u oružju, sudstvu, redarstvenim službama itd. U suštini bi odnosi između političkog društva i civilnog društva trebali biti zasnovani na sporazumu, kompromisu i harmoničnim odnosima, što bi bio jedan primjer dobrog koncepta. U održavanju takvih odnosa vladajuće elite posredstvom civilnog društva nastoje osigurati privrženost osnovice za svoje pravne, političke i vojne ustanove.

Ali u slučaju kada država ne može računati na privrženost civilnog društva, održivost vladajućih sfera se narušava, odnosi postanu disharmonični čime se vlast i prevlađe sučeljavaju gubitkom sloge u odnosu između političkog i civilnog društva, što rezultira

društvenim haosom koji neminovno dovodi do sukoba između vojske i ideja koje se emituju od strane tog društva.

Gramši smatra da se mora osvojiti civilno društvo kako bi se izvele radikalne i kvalitetne društvene i političke promjene, koji bi se realizovale uz pomoć kulturne hegemonije, pri čemu proizilazi da civilno društvo ne može ostati politički neutralno, nego treba utjecati na oblikovanja društvenih odnosa, kulturnih formi i načina mišljenja o društvu.

Evropski teoretičari koji su dali značajan pomak u modernom shvatanju civilnog društva u sedamdesetim i osamdesetim godinama dvadesetog vjeka su Alen Turen, Klaus Ofe, Džon Kin i Albert Meluči. Ovi teoretičari su naglasak stavili na fenomen novih ili alternativnih društvenih pokreta kao središte svoje analize, gdje je prvenstveno naglasak na dinamičnoj kreativnoj i osporavajućoj ulozi civilnog društva kao neformalnih mreža društvenih pokreta i građanskih inicijativa, koje se bitno razlikuje od dosadašnje prakse. Glavna ideja vodilja i snaga društvenih pokreta leži u njihovoј želji prema promjenama, to su situacije kada građani nezadovoljni trenutnom situacijom žele boljši svom društvu, gdje ih zajednički cilj okuplja da se aktivisu u društvene pokrete koji mogu po svojoj orijentaciji konzervativni, tj. da zadrže postojeće stanje, ili reakcione pokrete koji žele da vrate društvo na neke povjesne temelje.

„Ono što zajednički karakteriše društvene pokrete su: dobrovoljnost, javnost, autonomnost, spontanost, kolektivnost i solidarnost. Društveni pokreti se dijele na klasične ili stare i nove ili alternativne pokrete. Radnički pokret ja paradigma klasičnih društvenih pokreta, zatim ekološki pokret utjelovljenje je novih ili alternativnih pokreta, dok je feministički pokret bio prisutan i u periodu nastajanja starih i novih društvenih pokreta“. (Pavlović, 2009: 54)

Klasični društveni pokreti se razlikuju s obzirom na područje gdje su nastali, ali i po osnovu teorijskih i metodoloških postavki. Tako razlikujemo društvene pokrete koji su nastali na tlu SAD-a gdje preovladava bihevioristička praksa, dok su marksizam i klasna teorija zavladaile na evropskom tlu. Savremena teorija društvenih pokreta se također razlikuje po drugim kriterijima, a to su resorno-mobilizatorske teorija koja se razvila i preovladava u Sjedinjenim Državama, te indetitetno orijentirana teorija koja preovladava na evropskom tlu.

Teorija javne sfere je sljedeći veliki doprinos savremenim konceptima civilnog društva, koja se smatra i post-marksistička, a poseban značaj i ulogu u oblikovanju deliberativne sfere javnosti i javnog mnjenja ima teoretičar Jurgen Habermas. Ono što čini deliberativnu

demokratiju su dva elementa: „jednaka distribucija moći u donošenju kolektivnih odluka i jednaka participacija u kolektivnom rasuđivanju, stoga je ona obrazac za jednakost u glasanju, ali i jednaku i efektivnu mogućnost učestvovanja u procesu kolektivnog rasuđivanja o ključnim pitanjima političke zajednice .“(Pavlović, 2009:139)

Po Habermasu, deliberativnu demokratiju čini trougao država, moć i civilno društvo, u kojem je moć osnovni medij društvene koordinacije, novac glavni medij tržišta a solidarnost glavni medij civilnog društva.

Hebermas objašnjava da se sa završetkom osamnaestog vijeka oblikuje građansko društvo, a naročito uspostavljanjem dihotomije država-civilno društvo, samom podjelom na privatno i javno, čime nastaje jedno moderno shvaćanje javnosti koje bi trebalo predstavljati zasebnusferu. Habermas stavlja naglasak na javnost i javnog mnjenje, kroz razumjevanje građanskog, odnosno civilnog društva i moderne javnosti koja se javlja u razvijenom građanskom društvu.Takva moderna liberalna javnost se bitno razlikuje od povjesne antičke javnosti koja je bila prisutna u grčkim agorama i rimskim forumima, ali i reprezentativne javnosti na feudalnim dvorovima.,„Javno ili opće dobro svih građana je osnovno i najšire značenje javnosti po Habermasu, ali opće značenje javnosti upućuje na ono koje je upućeno državi kao javnoj vlasti i ono koje je upućeno društvu u smislu javnog mnjenja. U modernoj političkoj državi se razvija građansko društvo koje stoji naspram države i jasno odvaja javnu vlastod privatnog domena, ali i podiže jedan dio privatne sfere na nivo pojave od javnog interesa. Kroz proces formiranja građanske javnosti civilno društvo postaje svjesno samog sebe kao partnera državi“. (Pavlović, 2009: 56)

Drugi dio

1. Definisanje civilnog društva u BiH

Sa pojmovnim razvojem civilnog društva u bivšim jugoslovenskim državama osamdesetih godina, automatizmom se razvija se i prenosi u bosanskohercegovačkuteoriju i javnost. U tom periodu su slovenski teoretičari Tomaž Mastnak, Franko Adam, Darka Podmenik i Gregor Tomc prezentirali tadašnjoj naučno političkoj javnosti koncepciju socijalističkog civilnog društva, smatrajući da će to biti polazna tačka djelovanja novih društvenih pokreta. Mastnak opisuje takvo civilno društvo koje bi trebalo biti suprotnost uniformnosti i militarizmu, što je

bila paradigma tog društvenog uređenja, koje bi trebalo biti civilizirano i tolerantno društvo koje akceptira različitost mišljenja, slobodu izbora životnog stila, efikasan pravni poredak koji garantira jednakost građana pred zakonom, sekularno društvo, društvo koje se suprostavlja klerikizmu, ideologizaciji i paternalizmu, te kao društvo koje ima legitimnost imogućnost da političku vlast koriguje i sankcionira. To je svakako bila novina u jednom jednopartiskom ideologiranom društvenom poretku čiji su ankeri udareni na temeljima socijalizma, jednoumlja i međusobnog odnosa i oslovljavanja na nivou „drugova“ ili „drugarica“.

U takvoj situaciji u kojoj se država polako raspada i osjećaju se prve naznake ratnog sukoba, postojale su inicijative i subjekti koje su imali civilni karakter, mada u to vrijeme ne postoji šira teorijska literatura o civilnom društvu, naročito u Bosni i Hercegovini. Takva udruženja i asocijacije su: Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI), antiratne grupe u Ljubljani, Beogradu, Sarajevu, štafete mira u Zagrebu, Beogradu itd...

Nažalost, ovakve inicijative nisu pomogle da se zadrži mir, nego je disolucijom SFR Jugoslavije, nastala Republika Bosna i Hercegovina koja je ratom poharana, što nije ostavilo mogućnost da nastane bilo kakav teorijski materijal o civilnom društvu u BiH, jednostavno iz objektivnih razloga.

Nekako sa prestankom ratnih sukoba u BiH, drugom polovinom 1996. godine, ekspanzijom nevladina sektora nastaje dokumentacija sa stručnih seminara, stručnih savjetovanja, znastvenih skupova gdje će biti problematizirana tema o civilnom društvu.

Prva teoretska razmatranja o problematici razvoja civilnog društva u BiH nastaju u novije vrijeme u znastveno-teorijskim radovima autora: Gaje Sekulića, Mirka Pejanovića, Esada Zgodića, Asima Mujkića, Ismeta Sejfije, Nerzuka Ćuraka, Saliha Foče, Uge Vlaisavljevića, itd....

Ismet Sejfija navodi „dva autora kao utemeljivaće teorije o civilnom društvu u BiH, a to su Božidar Gajo Sekulić i Ugo Vlaisavljević“ (Sejfija, 2009: 48,49,50,51)

Jedan od prvih autora o kritičkoj inicijativi, koga navodi u svojoj knjizi, je svakako djelo sarajevskog intelektualca i filozofa Božidara Gaje Sekulića, pod naslovom „Civilno društvo, etnokapitalizam i svijet rada“, u kojoj se kritički odnosi prema „etno-eliti“ kao i prema „internacionalnim političkim instruktorima“ koji ne mogu izvesti radikalne promjene u BiH, već da se do promjena može doći samo iz sfere još neartikulisanog civilnog društva“ (Sekulić, 2004: 8). Naravno mora se imati na umu skromne istorijske predispozicije civilnog društva u

BiH, ali i nedostatak teorijskih elaboracija NVO-sektora, kao najznačajniji dio civilnog društva. Sekulić upozorava na opasnosti i prepreke koje treba preći pri zalaganju za civilno društvo i građansku BiH, nasuprot aktuelnoj nekritičkoj implementaciji neoliberalnog modela civilnog društva, posebno u domenu odnosa prema državi i političkoj moći uopće. Po pitanju nevladinog sektora u BiH Gajo Sekulić prepoznaje problematiku poput: „netransparentnost dobijanja i trošenja sredstava, depolitizacija, servisirajuće sluganstvo prema sponsorima, nesvjesno servisiranje dominantnih ekonomsko-socijalnih procesa, marginaliziranje NVO sfere na ideološku fasadu tzv. Implementacije ljudskih prava i demokratije itd.“ (Sekulić, 2004: 10). Gajo Sekulić smatra da je samo dugoročnom strategijom razvoja sektora nevladinih organizacija sa dobrom programskom platformom moguća alternativa, ali koja zahtijeva dobru elaboraciju teorijskih i praktičnih dimenzija djelujućeg civilnog društva.

Drugi teoretičar je ugledni bosanskohercegovački filozof prof.dr. Ugo Vlaisavljević koji se bavi ulogom i značajem civilnog društva u kontekstu postkomunističke transicije u BiH. Vlaisavljević smatra da je trenutno situacija u Bosni i Hercegovini takva da: „...društvo u pravom smislu nedostaje“, te „...da sama država i političke elite ne mogu izgraditi civilno društvo. Takve institucionalne i normativne konstrukcije, postavljene odozgo, mogu biti samo pomoćne skele za proces živog, dobrovoljno-ujedinjujućeg srastanja društvenog tkiva. Svaki proces demokratizacije mora biti preuzet, ako već nije poduzet, od snažnih pokreta civilnog društvaako neće da ostaje neostvaren i neproduktivan. Ukratko, ako se danas teško može odlučiti o prioritetu bilo demokratizacije bilo integracije, onda je prioritet razvoja civilnog društva sasvim nedvosmislen, jer se i jedna i druga karikamoraju oslanjati na njega. Civilno društvo je ona karika koja nerazlučivo povezuje demokratizaciju sa integracijom. Nažalost, danas je ipak dat apsolutan prioritet ovoj prvoj nad drugom“ (Vlaisavljević, 2006: 195). Ono što Vlaisavljević konstatuje je to da je mjesto civilnog društva zauzeto od strane homogene nacionalno-religijske zajednice: „To je postignuto uspješnim djelovanjem glavnih agenata civilnog društva svake pojedine nacije: vjerske institucije, etno-kulturna udruženja, različite sekcije tzv. nacionalnih partija itd. U tom prostoru najsnažnija udruženja zauzдавaju razvoj pluralizma interesa i gledišta individua, eventualni asocijativno-institucionalni izraz tog pluralizma u granicama koje nisu civilne nego nacionalne. Reintegraciju će upravo donijeti pobjeda, makar neznatna, pluralizma (nacionalno neopredjeljenog civilnog društva) nad monizmom (nacionalno objedinjenih civilnih društava). Radi se u stvari, o ostvarivanju one opasnosti koju elite nacionalnih zajednica odavno naslučuju u civilnom društvu: pluralizam ovog društva bi mogao iznutra cijepati nacionalne korpuse i slobodno ih povezati sa segmentima drugih nacionalnih korpusa.“ (Vlaisavljević, 2006; 299).

Esad Zgodić smatra da "ključna uloga građanskih socijacija u građanskom društvu i demokratskoj državi jeste izražavanje građanskih zahtjeva, njihovih želja i potreba, s ciljem da postanu dio političkih zahtjeva i da uđuu procedure političkog odlučivanja u institucijama vlasti". (Zgodić, 2001: 13).

Salih Fočo karakterizira "civilno društvo kao onaj sistem u kome postoje zakonom uređeni odnosi i prava građana, u kojem sistem vlasti i vladajući poredak imaju cilj da obezbijede preduvjet za slobodu, jednakost, pravednost njenih građana, a građanivlastima svojom slobodnom voljom i u demokratskom ambijentu i konkurenciji programa, stranaka i ličnosti daju legitimitet izborima". (Fočo, 2001: 72).

„O civilnom društvu u pravom smislu riječi govorimo kada postoji građanski aktivizam, osjećanje za značaj vlastite ličnosti kao političkog subjekta, spremnost na međusobno udruživanje, visok stepen međuljudskog povjerenja u sugrađane, politički optimizam, predanost ideji općeg dobra i vjera da se dobrobit pojedinca može potpuno ostvariti samo kroz dobro zajednice i zajedničko djelovanje“. (Gavrić, 2009: 137)

2. Početci građanskog udruživanja u BiH

Bosna i Hercegovina je povjesno zbog svog geografskog položaja i geopolitičkog značaja bila podložna promjenama općedruštvenog konteksta, zbog prisustva različitih osvajačkih i imperijalističkih sila koje su po svom aršinu krojile općedruštvenu sliku i stvarnost. Prema istorijskim izvorima nalazimo analize koje govore o skromnoj istorijskoj organizaciji civilnog društva, ali i analize o postojanju i praksi (samo)organiziranja stanovništva na ovim prostorima. Ta praksa organizacije građana imala je svoju specifičnost koja se ogledala u različitosti u jednom multikulturalnom društvu, gdje religija i nacionalnost imaju objedinujuću vrijednost koja je uobičavala programsko usmjerenje tih organizacija nastalih u BiH do drugog svjetskog rata, ali nažalost i dan danas unutar ovdašnjeg nevladinog sektor. Jednostavno građanska udruženja sa nacionalnim ili religijskim predznakom imaju prednost i perspektivu u odnosu na subjekte „građanskog“ karaktera, bar do drugog svetskog rata, gdje društvo u SFRJ apstinira od uzvišenih nacionalnih vrijednosti i različitosti, što ponovno nakon devedesetih stupa na scenu. Također smatram i da nedostatak liberalne tradicije, koja je

normalno bila uvjetovana različitim društveno političkim ustrojstvom, bitno uslovljavala razvoja građanske tradicije i organizacije u BiH.

Tokom Osmanlijskog carstva Bosna i Hercegovina je feudalno društvo, čija populacija, oko 90% živi u seoskim (ruralnim) sredinama bez mogućnosti političkog ili društvenog organiziranja i javnog djelovanja. Međutim, sa završetkom turske vladavine naziru se začeci razvoja građanskog razmišljanja i organiziranja, koji je dolazio pod utjecajem Zapadne Evropesporo ali nezadrživo. „Prolazeći kroz mnoga mjesta Bosanskog elajeta, Evlija Čelebi je sredinom XVII vjeka zabilježio i postojanje brojnih *esnafa*, koji su okupljali zanatlije iste struke, a imali su zadatak da štite njihove interese“ (Pelidija, 1997: 98). *Esnafi* su udruženja zanatlja koji su uključivali članove bez obzira na vjeru ili su bili isključivo jedne konfesije. Isti autor navodi da su *esnafi* imali veliki utjecaj na život takvih gradova, gdje je „čaršija“ funkcionalisala kao neka vrsta esnafskog javnog mjenja koje je zauzimalo određeno stajališti i mišljenje u odnosu na odluke vlasti.

Ovo svakako nije imalo stvarni karakter civilnog društva s obzirom na prirodu osmanske vlasti i tadašnjeg povjesno-političkog konteksta.

Austrougarska monarhija se za vrijeme svoje vladavine ovim prostorima bazirala na izgradnji moderne administracije za tadašnje prilike, uz asistenciju elemenata vojnog upravljanja. Tijekom toga perioda, najznačajni proces je bio oblikovati društvo kako bi se ponovno uključila Bosne i Hercegovine u kulturni i politički prostor Europe, te dolazi do osnivanja udruženja građana na nacionalno-kulturnim, vjerskim i humanitarnim osnovama. Tradicionalno građanstvo se susreće se europeiziranim doseljeničkim građanstvom koje utječe i oblikuje novu vjersku i nacionalnu šarolikost modernog građanstva, što je bio i cilj Monarhije kako bi ovo područje integrисala u sastav Austo-Ugarske. U tom periodu se organizacije građana mogu kategorisati kao: nacionalna-kulturno prosvjetna društva, mješovita udruženja koja su okupljala pripadnike dvaju nacionalnih skupina, multietičke asocijacije, useljenička udruženja i radnička udruženja. Uglavnom su to organizacije građana ispred kojih stoji nacionalni ili vjerski predznak a koji su usmjereni na karitativno humanitarni rad ili kulturno prosvjetnim programom.

Tada nastaju društva poput:

1. „Jevrejsko humanitarno društvo “la Benevolencija” nastalo 1894. godine koja će poslije promjeniti naziv u Prosvjetno-kulturno društvo La Belevolencija, zbog proširenog polja djelatnosti sa karitativnog na kulturno-edukacijsko djelovanje”.(Hadžibegović/Kamberović, 1997: 49);

2. "Srpsko kulturno društvo nastaje 1902.godine pod nazivom "Prosvjeta", da bi 1920.godine preimenovalo ime u "Prosveta, odnosno ekavizirano". (Džaja, 2004:75);
3. "Hrvatsko potporno društvo Napredak 1902.godine u Mostaru, koji također mijenja naziv Hrvatsko kulturno društvo Napredak". (<https://hkd-napredak-mostar.ba/ona-nama/>);
4. "Muslimansko dobrotvorno društvo Gajret (što znači Napredak) nastaje 1903. godine". (Džaja, 2004: 75).

Sličan karakter imaju i useljenička društva, koja se brinu o očuvanju nacionalnog identiteta useljenika, dok su miješana i multietnička bila malobrojna i bez većeg upliva među domaćeg stanovništva.

Organiziranjem sindikata 1905.godine uspijevaju se okupiti pripadnici sve tri konfesije, kojih je s početka malo iz razloga što nije bilo neke populacije radnika, ali pred Prvi svjetski rat, internacionalni sindikalni pokret je okupljaо 17 sindikalnih saveza i preko 120 sindikalnih podružnica.

Uglavnom, može se konstatirati da se dolaskom austrougarske vlasti na ove prostore stvaraju se uslovi za oformljivanje prviх asocijacija bosanskohercegovačkog stanovništva, čije su programske značajke s početka veoma slične i baziraju se uglavnom na karitativan rad, kulturno uzdizanje članova, opismenjavanje, otvaranje čitaonica, izdavanje listova, itd..

Iako je evidentno da se radi o konfesionalno-etičkoj podjeljenosti tadašnjeg stanovništva u Bosni i Hercegovini, u tom kontekstu nastaju i organizacije koje su imale jasnu nacionalno obilježje, tj. okupljale su građane iste nacionalne pripadnosti tvorile prve nacionalne kulturne institucije bosanskohercegovačkih građana, koja u osnovi nisu imala snažnu liberalne odlike, ali se ovaj period može smatrati kao utemeljenje tradicije građana u okvirima nacionalnih grupa.

Poslije Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina ulazi u sastav Kraljvine SHS-a i kasnije Kraljevine Jugoslavije. U okviru takve tvorevine regionalnog karaktera stvara se novi društveno politički kontekst, gdje nastaje novo teritorijalno određenje koje briše dotada poznate granice. Po pitanju organizovanja bosanskohercegovačkog stanovništva, nastavlja se sa praksom karakterističnom za austrougarski period. „Vidovdanskim ustavom (28.juna 1921) se dozvoljava institut udruživanja, ako ciljevi udruživanja nisu kažnjivi prema važećem zakonu“ (<https://ipf.rs/ustav-kraljevine-srba-hrvata-i-slovenaca-od-28-juna-1921/>). Na sceni su i dalje nacionalna kulturno-prosvjetna društva, srpska Prosveta, hrvatski Napredak i muslimanski Gajret, koje su zadržale iste ciljeve i obnovili rad sa trendom povećanja

ekspozitura. Srećko Džaja navodi u svojoj knjizi „Politička realnost jugoslovenstva“ o osnovanju asocijacija u BiH a koje su nastalevan njenih granica: Savez Hrvatskih sokolskih udruženja, Sokolsku savez Srba, Jugoslovenski sokolski savez (projugoslovenske asocijacije), Organizacija jugoslovenskih nacionalista, kao i lokalne nacionalne asocijacije (Muslimanska nacionalna omladina, Hrvatska nacionalna omladina, Srpska nacionalna omladina, Organizacija katoličkih nacionalista...).Osim toga postoje i prorežimske asocijacije koje okupljaju Srbe, Hrvate i Slovence u Sokolske saveze, ali novina nastaje formiranjem ženskih udruženja kako nacionalnih tako i višenacionalnih. Mada tadašnja sindikalna udruženja uglavnom imaju višenacionalni karakter, postoje sindikati koji okupljaju radnike po nacionalnoj osnovi i oni uglavnom djeluju u teškim uslovima, kada često budu ukidani i zabranjivani od strane režimske politike.

Uglavnom građansko udruživanje nastavlja da opstaje mada pod okriljem nacionalnog okupljanja, održavajući takvu tradiciju u novim prilikama, ali istodobno zadržavajući edukacijsko-humanitarno-karitativnusvrhu. Građanin kao pojedinac i nositelj građanske svijesti i dalje ne nalazi svoje mjesto kao nosilac društveno političkog angažmana, nego i dalje služi kao subjekat za donošenje političkih odluka nacionalne elite.

Završetkom Drugog svjetskog rata formira se Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, u čiji sastav ulazi i Bosna i Hercegovina, a kao krovna ideologija takve tvorevine je socijalizam. Glavne značajke tog sistema bili su progoni neistomišljenika, titoizam i radničko samoupravljanje. O postojanju civilnog društva u SFRJ pri raspravama su primjetna dva pravca: jedan koji kaže da tokom vladavine komunista nije bilo ničega što bi se moglo identificirati kao civilno društvo, i drugi pristup koji ukazuje na tragove postojanja aktivističke podloge nastale u socijalističkom okruženju. Iako se Titova Jugoslavija smatrala totalitarnim režimom koji nije dozvoljavao asocijacije civilnog društva, evidentno je da su postojala udruženja tipa: Savez socijalističke omladine, Socijalistički savez radnog naroda, udruženje boraca i žena, sindikati, itd.. oni su bili pod patronažom države i produžena ruka sistema za propagiranje partijske ideologije. Ismet Sejfija navodi činjenice za takvu konstataciju:

- 1.“ Poticaji za osnivanje ovih asocijacija dolazili su iz komunističke partije, dakle oni nisu nastali kao izraz slobodne volje građana, ukoliko je inicijativa i dolazila iz „baze“ morala je proći ideološko-partijsku provjeru,;
2. Članstvo u nekim savezima bila je obaveza koja se morala ispunjavati, odnosno, nastupala je automatski u određenoj starosnoj dobi (npr. u Savez pionira se ulazilo automatski u prvom

razredu osnovne škole, u Savez socijalističke omladine sa završetkom osnovnog obrazovanja) ili stupanjem na radno mjesto (članstvo u odgovarajućem sindikatu).“ (Sejfija, 2004: 83)

Očigledno je da je ovakav pristup imao ideološko-političku funkciju, dvosmjerno prenošenje potreba i interesa masa prema centrima moći. Veliki dio organizacija je bio uključen u partijsku državu koje su bile materijalno finansirane iz centara moći takve države.

Drugi analitički pristup govori o postojanju i aktivnom djelovanju većeg broj subjekata koji su egzistirali na ivici civilnosti. „Donošenjem Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima (25.avgusta 1945.g) ponovo se aktiviraju udruženja koja su postojala prije II Svetskog rata, među njima i tradicionalne nacionalne organizacije: Napredak, Prosveta, La Benevolencija i Gajret (Gajret mijenja ime 1948. godine u Muslimansko kulturno društvo Preporod, koje je 1949. godine zabranjeno, ali ista soubina je kasnije zadesila i ostala nacionalna društva)“. (Kamberović/Hadžibergović, 1997: 56-57).

Socijalistički savez radnog naroda BiH će biti prvak među asocijacijama za 388 kulturno-umjetničkih društava, 7 amaterskih pozorišta, 88 narodnih i radničkih univerziteta. Osim toga aktivna su i profesionalne asocijacije: Društvo istoričara, Društvo filozofa, Udruženje književnika, Udruženje likovnih umjetnika, Udruženje dramskih umjetnika, Udruženje novinara, itd...; tu su i asocijacije građana sa posebnim potrebama, hobistička udruženja i savezi, kao i sportska i ekološka udruženja. Ovo se može smatrati prvim počecima ili zamecima tradicije organiziranog djelovanja pojedinaca oko njihovih zajedničkih interesa ili potreba.

Kao alternativa socijalističkoj dogmi tadašnje Jugoslavije pojavljuje se kritičko-marksističko liberalno ramišljanje među intelektualnim krugovima osnivanjem Korčulanske ljetne škole (1964.-1974.). „Filozofi ljevičari tog vremena sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta Gajo Petrović, Rudi Supek, Milan Kangrga i Predrag Vranicki su osnovali Korčulansku ljetnu školu čija popularnost je privukla i ostale intelektualce iz države a posebno iz Beograda i Sarajeva. Osim toga na otok su dolazili neki od najvećih kritičkih mislioca tog doba, od Herberta Marcusea do Ericha Fromma. Na Korčuli se raspravljalo o aktualnim filozofskim, socijalnim i političkim pitanjima, kao što su napredak, utopija i zbilja, ali i budućnost socijalizma, a časopis Praxis je stvorio prepoznatljivo i nedogmatično tumačenje filozofije inspirirane Marxom“.(<http://arhiva.nacional.hr/clanak/117350/desant-ljevicara-na-korculu>) Časopis Praxis je pokrenula skupina marksističkih orijentiranih filozofa teoretičara-takozvanih praxisovaca, koji surađuje sa drugim filozofskim centrima u tadašnjoj Jugoslaviji.

Štampa se i na stranim jezicima i postaje, zbog svojeg međunarodnog izdanja, istaknuta u filozofskim krugovima Zapada. Ovo su godine uzleta samog časopisa, što se poklapa sauzletom revolucionarne ljevice u Jugoslaviji, koja se oduševljavala novoljevičarskom kontrakulturom na zapadu. Međutim, zbog nedostatka finansija i političkog zaokreta gasi se i Korčulanska škola i časopis Praxis.

Taj liberalni zanos sve više postaje orijentir i obilježje intelektualnih krugova, naročito pred kraj osamdesetih i početkom devedesetih, kada se osjeća raspad Jugoslavije i strah od ratničkih pokliča nadolazećih etno-nacionalnih elita. U strahu od nadolazeće katastrofe pojavljuju se mirovno-liberalne civilne inicijative koje pokušavaju da se suprostave drukčijoj retorici, modelima i praksi etnonacionalističkih snaga. Građanske inicijative se šire tadašnjem Jugoslavijom, među kojima je utisak ostavilo Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI), koja je bila autonomna politička organizacija, osnovana 1989.godine u Zagrebu i nije pripadala političkim partijama. Udruženje je okupljalo simpatizere za jedinstvenu i nedjeljivu Jugoslaviju, ali i mislioce koji su se protivili tadašnjom novonastalom idejom o hrvatskoj državotvornosti, koji su tražili mirno rješavanje krize u državi kao i solucije za uspostavljanje nadolazećeg liberalno-demokratskog poretka. Pošto je bila općejugoslovenskog karaktera imala je podružnice u svim tadašnjim republikama i pokrajinama. U Sarajevu je održan parlament Jugoslavije koji je okupio građanske opozicione stranke, organizacije i udruženja, propagirajući osnivanje mirovnih inicijativa nasuprot ratnim koalicijama. To su bila mirovna nastojanja koja su upućena različitim institucijama, ličnostima i vlastima da se dijalogom riješi jugoslovenska kriza i da se suprostavi ratu. To je rezultiralo osnivanje asocijacija, kao npr.: Centar za antiratnu akciju (osnovan u Beogradu 1991.g), Beogradski krug (1991.g), Helsinški komitet (osnovan u Beogradu 1991.g), održavaju se i mirovne akcije i manifestacije „Hod mira“ oko Savezne skupštine (Beograd 1990.g), potpisivanje peticije „Spasimo Dubrovnik“ (Zagreb 1991.g) itd., u Sarajevu se organizuju antiratni protesti, pa se stim u vezi 11. marta 1992.godine okupilo dvije stotine hiljada građana pred zgradom Skupštine BiH kako bi izrazili svoje antiratno raspoloženje. Slični antiratni protesti se dešavaju i u Zenici, Mostaru, Banja Luci, Travniku....

„Paralelno sa nastankom nacionalnih stranaka, ponovno dolazi do reafirmacije asocijacija sa nacionalnim predznakom, a to su nacionalna kulturna društva: Napredak, Preporod i Prosveta, koje podupiru nacionalne pokrete iznutra. Na tom nacionalno-vjersko-političkom konceptu nastaju i subjekti etno-patriotskog karaktera (Mladi muslimani, Muslimanski forum, Kolo srpskih sestara, Pokret hrvatske katoličke mladeži, itd.)“. (Sejfija, 2004: 95).

Težnja ka prelasku iz komunističkog društva u liberalno-demokratsko se osjećalo u parolama i programima kako etno-nacionalnih tako i snaga koje su se zalagale za evropski put, put ka građanstvu. Taj put je pokušan realizovati na tlu gdje nije postojalo liberalno kritičke tradicije, gdje civilno društvo u tom kratkom periodu nije imalo vremena i snage da se oformi i odupre kolektivističkom populizmu etnonacionalista, koji su zemlju vodili u krvoproljeće.

U Bosni i Hercegovini se 1990.godine održavaju opći izbori, gdje je ostvarena suverenost države u oktobru 1991. godine, a zatim je uslijedio referendum za nezavisnost čime se Bosna i Hercegovina službeno razdružuje od Jugoslavije u februaru 1992.Na referendumu su se većina stanovnika Bosne i Hercegovine opredjelile za neovisnu državu Bosnu i Hercegovinu, čiji je teritorij podjeljen na tri dijela prema instrukcijama koje su utvrstile etnonacionalne političke snage, nakon čega svoje pozicije institucioniziraju. Podjela se realizuje međunacionalnim konfliktom -ratom. U ratnom vihoru struktura bosanskohercegovačkog društva je uništena jer društvo je podjeljeno po etničkom kriteriju, teritorije su razgrabljene između etno vođa, komunikacija je prekinuta, osnovna egzistencija običnog građanina je ugrožena, a to neupitno dovodi do prestanka rada asocijacija koje su djelovale na cijeloj teritoriji BiH.

Međutim, u ratnim prilikama kojesu zadesile Bosnu i Hercegovinu, radikalni nacionalizam dobija pobjedu na bojnom polju Bosne i Hercegovine nad multikulturalnosti, liberalizmu i demokratiji uopće, dešava se fenomen „Tuzlanski način“. „Jednostavno, građani Tuzle nisu htjeli prihvati podjeljenost po nacionalnom konceptu koje su zagovarale nacionalističke elite SDA, HDZ i SDS, nego se reformističko raspoloženje htjelo upotrijebiti u izgradnju postjugoslovenskog društva u kome su pozitivne vrijednosti i tradicija iz doba komunizma imale važnu ulogu ka izgradnji novog probosanskog stava. Rukovodstvo Tuzle je uživalo podršku javnosti i lokalne zajednice, što mu je davalо lokalni legitimitet. Tuzlanske elite imale su glavnu bazu moći u lokalnoj zajednici gdje je lokalni identitet postao osnova moći i sredstvo legitimacije i podrške građanske politike rukovodstva, kao i konstitutivni element građanskog projekta. Sve u svemu, lokalna podrške građanskoj ideji postale su ključni element i za opstanak vlasti i snagu građanskog projekta“ (Arnakolas, 2016: 235). Simpatije prema JNA opadaju, a na površinu isplivava nezadovoljstvo nacionaliziranju JNA i njenom orijentisanju ka srpskom nacionalnom korpusu, koja je do tada smatrana snagom koja može očuvati Jugoslaviju.

Na primjeru „Tuzlanskog načina“ unutar novonastalih etnonacionalnih teritorija ponovo se bude lokalne inicijative koja promovišu multietničku, demokratsku mirovnu alternativu nasuprot ratu i podjelama. Konsoliduju se i grupacije civilnog multietničkog karaktera kao npr. Forum građana Tuzle te Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99 u Sarajevu. Ove asocijacije, koje su podržavale principe građanske demokratije, težili da sačuvaju Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu, cjelovitu i suvremenu državu.

Etnifikacije u tom periodu općenito napravila podjele među stanovništvom i urušila građansku ideju Bosne i Hercegovine, ali ipak ne na svim nivoima. Nisu svi građani prihvatali etnonacionalni princip isključivosti, nego i dalje pokušavaju građanske principe da razvijaju kroz dio lokalnih struktura koje svoje programe traže u okviru nevladinog sektora u BiH. Upravo u potrebi da se suprostave etnonacionalnim podjelama na krilima liberalizma i potrebe za izgradnjom mira, a kao protuteža etnonacionalnim asocijacijama nastaju subjekti koji imaju nacionalni predznak, ali drugačije programsko i aktivističko djelovanje s idejom ka očuvanju bosanskohercegovačke cjelovitosti. Tako nastaju udruženja tipa: Srpsko građansko vijeće, Hrvatsko narodno vijeće...itd. U okviru toga dolaz i podrška inostranim asocijacijama koju podupiru nastanak novih nevladinih organizacija.

Sama podjela društva i podjela teritorije prema etničkom kriteriju stvara nastanak entitetskih udruženja i saveza koji kao etnopatriotske asocijacije pružaju podršku političkim nacionalnim pokretima, a podršku nalaze i u novonastalim organizacijama sa vjerskim predznakom.

Samim početkom rata u Bosni i Hercegovini, tokom 1992. godine, dolazi veliki broj međunarodnih humanitarnih organizacija, radi pružanja pomoći ratom napačenom stanovništvu Bosne i Hercegovine, ali i ciljem promoviranju i očuvanju osnovnih ljudskih prava građana, kao i zaštite njihovih materijalnih dobara. Među prvima su to organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija: UNHCR, UNDP, UNICEF..., a zatim bilateralne agencije USAID i SIDA. Kao lokalna fondacija u Sarajevu se 1992. godine otvara Fond otvoreno društvo, a među prvima se pojavile CARE International u Sarajevu, Tuzli, Banja Luci, Zenici i Mostaru, OXFAM, IRC i dr. Sam karakter ovih organizacija prvenstveno je upućivao na humanitarno-karitativnoj funkciji, to jest pružanju humanitarne pomoći gladnom stanovništvu.

Rat u Bosni i Hercegovini je zvanično okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma u Parizu 14.12.1995. godine, a na terenu dolazi do pojave velikog broja nevladinih asocijacija iz razloga što se pojavio veliki broj socijalnih zahtjeva stanovništva koje država nije mogla

riješiti, ali i potrebom inostranih nevladinih organizacija za partnerima u BiH. Međunarodna zajednica je orjentisana ka jačanju institucija civilnog društva u BiH i težnjom proširenju opsega djelatnosti nevladinog sektora izvan domena samo humanitarnog rada, ali i ka polju političke participacije, mirovne medijacije i proširenju funkcionalnog spektra nevladinog sektora.

3. Bosanskohercegovačko društvo u vrtlogu etno-nacionalizma

Analizom sadašnjeg bosanskohercegovačkog društva možemo reći da je ono postkomunističko društvo, odnosno postautoritativno društvo u tranzicijskim tokovima, koje je u 50 godina socijalističkog režima izgradilo i usadilo način kolektivnog načina razmišljanja i oblikovanja društvenih normi ponašanja. Krah takve zajednice odlaskom sa scene „velikog meštra“, stvorio je uvjete za nadolazeći val demokratskih promjena i liberalizaciju aktualnog sistema, koji je formalno trebao zamjenit socijalistički sistem i uspostaviti novi institucionalno-politički koncepcij i tržišno-ekonomski odnose, a samim tim i civilno društvo sa svojim komponentama. Padom socijalističkog režima kako kod nas tako i u regionu zahtijevao je ukidanje i promjenu kolektivnog načina razmišljanja, a zamjena je trebala doći uvođenjem liberalnih principa. Proces demokratizacije euforično ulazi na velika vrata u našu državu iako nismo imali znanja, iskustva i informacija o praktičnim načinima kako da se i sami uključimo i utičemo na taj proces. Vrlo naivno se oslonilo na ispravnost i povjerenje zapadnog uzora koje je gajila javnost tih godina, da će se stvari riješiti same automatizmom. Ranotradicijska politička upotreba pojma civilnog društva u krugovima nove političke elite, trebala su u lokalnoj i široj međunarodnoj javnosti opravdati mobilizaciju narodnih korpusa na jednoj višoj razini od one (etno)nacionalističke. U kontekstu pluralističke revolucije kao borbe protiv komunizma, nacionalizam će nažalost pokazao kao vodeća snaga demokratske transformacije. Novim političkim elitama je ovo poslužilo kao strategija da na izborima osiguraju potrebne glasove i legalno preuzmu vlast u bivšim jugoslovenskim republikama te na takav način osiguraju sebi političko priznanje novostečenih pozicija.

„Na parlamentarnim izborima održanim 18. novembra 1990. godine pobjedile su nacionalne partije SDA, SDS i HDZ osvojivši pri tom skoro devedeset posto mjesta u parlamentu. Nacionalne partije su, vjerojatno, i same iznenadene tolikom pobjedom. Međutim, razloge za to treba tražiti u već stvorenom strahu i nepovjerenju jednih prema drugima. Tako su, vjerojatno, mnogi glasali za nacionalnu partiju, ne što im je ona bila na srcu, već zbog straha da će pripadnici drugih naroda, također, glasati za svoju nacionalnu partiju“. „Prije izbora, tri

nacionalne partije su se dogovorile da stvore koalicionu vladu. To je vjerojatno bio jedini uspješan dogovor, jer, kada su se konstituisali u vlasti, više se ni u čemu nisu mogli dogоворити“. (Kurtćehajić, 2008: 87)

Nažalost takvim pristupom naših političkih elita stvorena je državna struktura koja se na međunarodnoj sceni smatra kompleksnom i nefunkcionalnom.

Oni su bazirali politiku nacionalnog identiteta i okupljanje u etno zajednice istog vjerskog obilježja, koji je nadvisio interes pojedinca ili individue. Dešava se nadogradnjakolektivnog načina rasuđivanja, koji nikad nije ni napušten i prevaziđen iz bivšeg socijalištičkog sistema, koji prestavlja prijelaz u novi demokratski sistem na temeljima prijašnjeg iskustva, s tim da je bazu tražio na pripadanju istoj etničkoj skupini. Uvođenjem demokratskog sistema temeljenog na demokratskim vrijednostima, tržišnoj ekonomiji i individualnim pravima nije se mogao sascene skloniti duh prošlosti i osjećaja nacionalne pripadnosti, zbog čega se stanovništvo ponovo vraća ustaljenim vrijednostima kolektivnog osjećaja.

Naravno, sve je to potpomognuto propagandom nacionalnih stranaka i istomišljenika kojima ovaj način kolektivnog razmišljanja, utemeljenom na etno-nacionalnoj orijentaciji, daje vjetar u leđa u održavanju na vlasti i zato što: „Isključivo kolektivističko političko predstavljanje suzbija svaku građansku inicijativu i na jedan legitiman način putem slobodnih izbora oduzima individuumu (ili građaninu) bilo kakvu politički moć“. (Mujkić, 2007: II).

Nakon krvavih sukoba Bosna i Hercegovina se još uvijek nalazi na putu demokratske tranzicije u kojoj Država pod kontrolom etno-nacionalističkih stranaka vrši etno-homogenizaciju logikom isključivosti najedan manipulativan-determinirajući način kontroliše društvene tokove. S toga bih se složio sa karakterom bosanskohercegovačkog društva sa terminom Etnopolisa: „zajednica koju karakterizira politički prioritet etničke grupnosti nad individuumom, prioritet koji je proveden kroz proces demokratske samolegisacije, zajednica koju karakterizira politički prioritet etnički grupnog prava na samoodređenje nad pravom građana na samoodređenje, pri čemu je članstvo građanina u političkoj zajednici preodređeno njenim ili njegovim članstvom u etničkoj zajednici. Politička naracija i praksa koja opravdava ovaj etnički utemeljen društveni konstrukt naziva se etnoplitikom“. (Mujkić, 2007: III).

Trenutna situacija je takva da nedostaje komunikacije između građana i države, koji je potpuno zaposjednut od etnopolitičke elite prema dogovoru raspodjele izbornog plijena s drugim takvim elitama koje se na vlasti održavaju mobilizacijom svog biračkog tijela oko

koncepta vitalnog nacionalnog interesa. Hegemonijske etnonacionalističke elite uz pomoć institucija države kontrolisu sudstvo, zdravstvo, kulturu, umjetnost, obrazovanje i druge socijalne funkcije, tj. prostor koji je predviđen u normalnim demokratskim uslovima civilnom društvu, a vladajuća etno-nomenklatura nema obaveze da polaze račune svojim glasačima, potpuno samostalno i bez ikakve odgovornosti. Ovo je samo ustoličilo vladavinu neodgovornih kao nešto samo po sebi neupitni i samorazumljivo.

Bosna i Hercegovina je država koja nema ozbiljnu i dugu tradiciju građanske participacije što je jedan od negativnih momenata, a nadalje ambijent stvoren od prvaka sadašnje političke scene je iznjedrio pojavu nastanaka neprijatelja civilnog društva koji samo koče put ka prosperitetu, a koje je naveo Vukašin Pavlović u svojoj knjizi „Civilno društvo i demokratija“:

1. „Despotizam koji nastoji da uguši civilno društvo u korjenu svim mogućim sredstvima, jer sam pojam označava uređenje gdje jedna ili više osoba imaju apsolutnu i ničim ograničenu vlast nad državom.
2. Rat se već desio i odigrao značajnu ulogu u stvaranju društva koje je ratničko a ne civilno. Rat je za civilno društvo opasniji neprijatelj od despotizma.
3. Zatvoreno društvo je suprotnost otvorenom društvu koje karakteriše civilno društvo.
4. Siromaštvo ubija javni duh, smanjuje uslove za bilo kakav kolektivni civilni angažmani prosto primorava većinu stanovnika da brinu kako da prežive.
5. Etno-nacionalizam koji je krajnje isključiv i netolerantan. Njegova glavna težnje je stvaranje etnički čiste i homogene nacionalne države, što je u suprotnosti sa karakterom civilnog društva.
6. Korupcija kvari svako društva, a naročito civilno. Korupcija je gljiva koja uspješno raste u despotskoj državi. Korupcija se hrani slabostima autoritarne države, a odsustvo normi civilnog društva je klima koja pogodujenjenom bujanju“. (Pavlović, 2009: 144,145,146)

Uspostavi civilnog društva u Bosni i Hercegovini kao i njegovom funkcionisanju na demokratskim vrijednostima opasnost ne dolazi smo od državnih i političkih struktura koje ga iskorištavaju za postizanje vlastitih ciljeva, već se prijetnja javlja i unutar samog civilnog društva koje dopušta takav despotski odnos vlasti, jer se nada bilo kakvoj finansijskoj podršci ili je već ovisan o njoj.

„Stoga opća ocjena, nakon više od 20 godina nakon rata, je da su BiH i njezino društvo – fragmentirano, institucionalno vrlo slabo razvijeno, finansijski nestabilno i ovisno o političkoj i finansijskog podršci međunarodne zajednice, bez jasne vizije političkih elita kako zadovoljiti potrebe i očekivanja građana te s vrlo negativnom percepcijom javne uprave i njezine korisnosti u javnosti. Dodatni problem u uspostavljanju BiH kao funkcionalne i održive države jeste društvena i gospodarska tranzicija“ (Žeravčić, 2010: 8).

Četverogodišnji krvavi sukob koji je protutnjao Bosnom i Hercegovinom nakon disolucije SFRJ, zaustavljen je potpisivanjem Dejtonskog mirovnog ugovora između zaraćenih strana, čime je zaustavljeno besmisleno ubijanje, a nastupio je mir. Kako bi se uspostavio mirovni poredak, nastao je Ustav Bosne i Hercegovine kao Aneks 4 Mirovnog sporazuma. Ovim ugovorom je očuvan suverenitet Bosne i Hercegovine, ali je uspostavljena složena administracija i upravna struktura čija je nadležnost podjeljena između države i entiteta. Osim toga u Federaciji Bosne i Hercegovine (jednom od entiteta) čitava struktura je podjeljena između nadležnosti entiteta i kantona (županija). S tim u vezi u oba entiteta je dobro uokviren princip etnonacionalne isključivosti, koji je i bio jedan od razloga oružanog sukoba, mada Dejtonski ustav predviđa najširi katalog osnovnih ljudskih prava i sloboda. Upravo zbog ovakvog ustrojstva i administrativne podjele, Bosna i Hercegovina se smatra „haotičnom demokratijom“. Radi zaštite triju nacionalnih interesa i jednakopravnosti konstitutivnih naroda u BiH, uspostavljen je visok stupanj decentralizacije. U takvom sistemu vrijednosti građanin Bosne i Hercegovine se ne priznaje kao individua sa svim pravima i slobodama zagarantovanih u Ustavu BiH, već kao član jedne od nacionalnih skupina, i kao takav biva prepoznat kao reprezent političke zajednice. Upravo ovakve okolnosti su jedan od razloga društvene, ekonomске i demokratske stagnacije Bosne i Hercegovine.

Kao drugi problem koji se pojavio ovakvim ustrojstvom BiH je disproportionalno velik javni sektor koji je djelimično malo reformiran u odnosu na onaj iz 1980.godine. A takav javni sektor ima potrošnju koja odgovara otprilike polovini domaćeg bruto proizvoda, zajedno sa javnim preduzećima i preduzećima u vlasništvu države u kojima je prisutna korupcija, što dodatno stvara neravnotežu između privatnog i javnog sektora koja u konačnici oblikuje društvo u kojem dominira mala produktivna grupa i velika većina građana koji su ovisni o javnom sektoru i pomoći iz inozemstva. Strukturalne reforme su neophodne kako bi se otvorio prostor privatnoj inicijativi na domaćem terenu, ali i stranim ulagačima kako bi se obezbjedio brži ekonomski razvoj.

Civilno društvo u BiH je anemično i reaguje uglavnom reaktivno, čemu smo i bili svjedoci u nekoliko ranijih navrata, pri pokušaji protesta građana koja su proizrasla iz nezadovoljstva političkom praksom. Nažalost nije bilo poznavanja procesa organizacije i pravnog puta koji mogu dugoročno dovesti do rješavnja takve društvene problematike, a zahtijevi za promjenisu tražni odmah i bezuslovno, nakon čega je sama ambicija splasnula bez da se došlo do konkretnog rezultata.

Neformalno samoorganizovanje građana koje su znale preći i u demonstracije zbog nezadovoljstva građana u BiH, gube značaj jer im obično nedostaje jasno definisan cilj i svrha, te istrajnost učesnika i organizatora u svojim zahtjevima. Osim toga, nedostatak dijaloga i kompromisa koji se nalazi na vrlo niskom nivou dodatno otežava reformski proces, a dodatni jaz svakako stvara velika razlika percipiranja stvarnosti i kreiranja budućnosti između urbanog i ruralnog stanovništva.

Problem je što su „Demokratski revolucionari“ uglavnom male grupe intelektualaca koje samo iskazuju opšte neraspoloženje u obliku osnovnih principa demokracije i ljudskih prava, i tek su se djelimično spremne uključiti u političku borbu za vlast.

Rascjepkano Bosanskohercegovačko društvo predstavlja neki politički faktor koji služi političkoj eliti samo periodično, prilikom izbora, odnosno u predizbornim periodima. Ukratko, „politički narod se okuplja samo kada se to od njega traži, prilikom izbora, a onda se, čim se obave izbori, raspušta na sljedeće četiri godine (bez obzira na to formirala se Vlada nakon izbora ili ne)“. (<https://www.sif.ba/dok/1386600343.pdf>: 9)

Sami građani, odnosno društvo u Bosni i Hercegovini nisu u stanju da se transformišu u jedno aktivno i zdravo civilno društvo iz više razloga, među kojima je najviše nedostatak progresivnih ideja, temeljnih vještina organizovanja, načina međusobne komunikacije i javnog izražavanja. I sama tranzicija nadalje osigurava ovakvom društvu prisustvo političke zapuštenosti, koju dodatno otežava stanje u državi i regionu po pitanju nesigurnosti tržišta, gubitka sigurnog zaposlenja, inflacije, ali i odlaska mladih.

Upravo je odlazak radne snage u zapadne zemlje, isključivo ljudi srednje dobi i mladih, jedan od gorućih problema koji je zahvatio Bosnu i Hercegovinu čime se uslovio negativni prirodni priraštaj koji dodatno otežava tranziciju Bosne i Hercegovine. S toga Bosna i Hercegovina ostaje bez ljudskog kapitala, a posebno bez mlade populacije (omladine) koja bi trebala biti uzdanica nadolazećem društvu koje u budućnosti ima viziju da ovu državu demokratski izgradi. Nažalost Bosna i Hercegovina postaje zemlja staraca, što doprinosi dodatno jednoj dubiozi kada je u pitanju javni sektor i socijalna održivost samog sistema. Trenutačna situacija

je takva da se broj penzionera kontinuirano povećava, a radno sposobno stanovništvo koje bi trebalo da puni javne fondove napušta ovu državu. Stvoren je jedan bolestan ambijent u kojem političari u BiH se bave poslovima „ekonomije“ zbog zadovoljavanja sopstvenih interesa kroz direktni utjecaj na državne institucije putem kojih vrše kontrolu cijelog sistema. Kreiranjem zdrave politike i razvojem dugoročne ekonomije se ne žele baviti jer nemaju dovoljnog interesa u tome, jednostavno zato što zasada apetite zadovoljavaju uplatama iz PDV-a koji iznosi otprilike oko 80%. Upravo je ovdje zadatak civilnog društva da odreaguje tako što bi motivisalo i podstaklo građane ove države da javnim istupima i zajedničkim akcijama potenciraju ovu problematiku društva i upute protestnu notu političarima koji ovom problemu ne daju još uvjek značaj. Političari još uvjek „ne shvataju“ (mada mislim da ih ova problematika ne dodiruje) ozbiljnost sadašnje situacije i neće da pristupe rješavanju ovog gorućeg problema u državi, gdje realno nema ekonomije koja bi mogla pokrenuti državu i osigurati opstanak i ostanak stanovništva u državi. Sadašnja politika izbjegava da rješi ozbiljan problem koji je nastao u državi i nema modusa kako bi se izašlo iz sadašnje krize. Jednostavno mora doći do promjene dugogodišnjih političara koji su na sceni i vode ovakve politike koja je dovela do društvene krize i neodgovornosti prema građanima.

Nasuprot političkih elita i oligarha treba okupiti i edukovati snage koje se mogu usmjeriti ka političkom djelovanju i zagovarati politiku koja donosi opće dobro na dugoročnom planu, kroz zalaganje i djelovanje organizacija civilnog društva, medija, sindikata, itd., a ne samopažnju okrenuti ka pružanju socijalnih potreba i usluga radi trenutnog „mira u kući“.

Upravo je javnost ta koja ne bi smijela biti odvojena sfera u javnom i političkom životu, nego bi tebala participacijom, zalaganjem i organizovanim djelovanjem da stvara svijet o bitnosti jedinstva i kroz jačanje kolektivizama, čime prestaje biti neorganizovana masa, a samim tim postaje civilno društvo.

Međutim problem civilnog društva uključuje i želje nekih njegovih aktera i očekivanja koja dosežu dalje od njega, gdje se na sceni pojavljuju razni spretniji i ambiciozniji pojedinci vođeni svojim interesom koji kvare opći dojam kada se pokušava idealiziranti civilno društvo. Tranzicija Bosne i Hercegovine traje već 27. godina bez vidnog napretka. I dalje su prisutne tenzije i nezadovoljstva koja se povećavaju iz godine u godinu zbog čega se međunarodno prisustvo još ne povlači i u suštini se čeka da neko odlučno uzme stvar u svoje ruke. Ovo dovodi do zaključka da se u BiH tranzicioni proces provodi nekritički i bez ozbiljnije namjere da se dovede do kraja, gdje svaka grupacija forsira ona rješenja koja najbolje odgovaraju toj političkoj, ekonomskoj ili društvenoj opciji.

Mir je postignut, mada je stvorena takva atmosfera koja se može opisati kao „negativan mir“, u kojoj je rat još uvijek veoma prisutan u mentalitetu ovih naroda koji percipiraju takvu stvarnost, a što pogoduje prije svega političkim poglavarima kojima cjelokupna situacija osigurava opstanak na vlasti zbog čega se i dalje ponašaju kao da je opsadno stanje. Ti politički faktori dominiraju socio-ekonomskom scenom i trebat će ozbiljni napor i kako bi se prioriteti u BiH ispravno postavili. Stanovništvo je i dalje inertno i uspavano, i nema snage a ni ozbiljnog lidera koji je u stanju da pokrene i da adekvatno odreaguje na određene sitacije ili nepravilnosti aktuelne politike koje su na štetu običnog građanina.

Većina BiH populacije, zbog svega gore navedenog ali i prema tradicionalnom načinu razmišljanja, vjeruje da je međunarodna zajednica donijela promjene u državi i preuzeala ulogu „pokrovitelja“. Naučeni praksom iz socijalističkog vremena, građani su očekivali da država riješava sve probleme koji se tiču njih i poslovnog sektora. Slično tome, ljudi u BiH danas očekuju da međunarodna zajednica riješi sve njihove probleme, dok lokalne inicijative ostaju inertne, a državni lideri nezainteresovani a stanovništvo pasivno.

Država Bosna i Hercegovina i njeni građani moraju promjeniti način razmišljanja i osloboediti se ove kulture ovisnosti, a to se može postići u radikalnoj promjeni po pitanju postavljanja prioriteta i načinu razmišljanja, gdje će se samo kolektivnim djelovanjem postići zajednički cilj koji je prihvatljiv svima.

Tranzicija i dalje predstavlja prepreku koju treba prevazići, a nju prati deceniska problematika, te se tranzicija konstantno koristi kao izgovor za nedjelovanje, kao da će se prisutna problematika sama riješiti nekim prirodnim putem. Problem je pasivnost i inertnost građana prema političkoj situaciji koji kao da ne teže završetku tranzicijskog perioda i uspostavi normalne demokratske države i uspostavi civilnog društva kao protutega neodgovornoj politici i političarima. Bosna i i Hercegovina kao „zemlja u tranziciji“ je bila prihvatljiva u godinama neposredno nakon rata, ali 27 godina kasnije bi naravno trebala nastupiti jedno novo poglavje sa novim naprednim idejama koju grade nove generacije političara sa drugčjom politika podobnom za sve njene građane. Nažalost, promjene još nisu vidljive, a na sceni su i dalje iste persone koji dugi niz godina vode ovu državu u ponor. Vrijeme je da se konkretno nešto učini čime bi se sadašnja situacija promjenila i zaustavilo putovanje u nepoznato, a to se može jedino promjenom ključnih aktera politike.

Treći dio

1. Struktura civilnog društva

Nedvojbeno je da većina autora koji se bavi ovom temom imaju zajednički stav: "da nevladine asocijacije, organizacije, udruženja građana i neformalne aktivne grupe građana su bitne komponente strukture civilnog društva, onim koji čine njegovu dinamičku srž u kvantitativnom i kvalitativnom smislu". (Sejfija, 2009: 58)

Nasuprot političkim strankama koje prvenstveno nastoje da osvoje vlast u državi i učvrste svoje pozicije programskom politikom, kao njihova protutežajavljaju se i organizuju interesne grupe koje utječu na vlast kroz istupanjem i iskazivanje svojih potreba i interesa kroz: organizacije civilnog društva (nevladine organizacije), lobističke grupe i grupe za pritisak. Interesne grupe imaju za cilj unapređenje i zaštitu posebnih interesa u jednom političkom sistemu koje čine to kroz dobrovoljne udruge, čiji način djelovanja ovisi o karakteru, organizaciji i ciljevima koje teže postići. Interesne asocijacije nastaju iz potrebe kako bi se ukazalo na opšti problem i zaštitili sukobljeni i protivni interesi, s ciljem da se izbjegne sukob i iznađu zadovoljavajuća rješenja. Ono što karakteriše većinu čovjekovih interesa uglavnom se veže za zadovoljavanje potreba u materijalnoj sferi, a to je i jeste jedno od uporišta interesnih grupa koje su prvenstveno usmjerena ka zadovoljavanju različitih materijalnih potreba.

Interesne grupe formiraju građani na osnovu svojih interesa i potreba, što ih razlikuje od političkih partija koji su dio državne strukture. Interesnim grupama nije cilj osvajanje vlasti, već da utiću na vlast pa im je oblik i forma zbog toga različita. Njihova aktivnost je usmjerena na prvenstveno na ekonomiju, ali svoje interesovanje pokazuju i prema politici iz dva osnovna razloga: prvi je razlog to što je politika još uvijek dominantna i autoritativna sfera gdje se vrši raspodjela društvenih vrijednosti, a drugi razlog je taj što se posebni interesi posredstvom politike predstavljaju kao zajednički i opšti, čime se utječe njihovom lakšem ostvarenju.

Interesne grupe, organizacije i udruženja građana predstavljaju demokratizaciju društvenih odnosa kroz različite oblike organizovanja, koje može biti samoinicijativnog i slobodnog karaktera izvan standardnoga okvira radnog vremena.

Interesne grupe se formiraju uglavnom po slobodnoj volji njenih članova, a radi zajedničkih interese i potrebe koje pretvaraju u zahtjeve i upučuju ih nadležnim organima koji te zahtjeve rješavaju.

Nadalje, interesne grupe okupljaju veći broj subjekata, tj. građana koji imaju širi spektar interesa zbog kojih je drukčije definisan način njihovog djelovanja,a njih čine:

- sudionici tržišta radne snage,
- neprofitne organizacije, odnosnovevladine organizacije (NVO),

-vjerske zajednice.

Uglavnom su to oblici organizovanja kroz udruženja (udruge) ili fondacije (zaklade) u javnoj sferi s obzirom na interes i problematiku koje se odnosi na različit društveni, politički ili ekonomski kontekst. S obzirom na interesovanje, ali i djelovanje, oblici organizovanja po karakteru mogu predstavljati jednu ili više društava koje nastoje zastupati određeni društveni, ali i politički interes.

Mišljena pojedinih autora su podijeljena oko toga koje se institucije ubrajaju u institucije civilnog društva a koje ne, pa tako neki ubrajaju porodicu, dok ih drugi isključuju, također pojedini autori izdvajaju ekonomske institucije i religijske subjekte van sadržaja civilnog društva, mada u suštini “civilno društvo čine razni društveni pokreti (ženske organizacije, lokalna udruženja građana, religiozne grupe, organizacije intelektualaca), građanska udruženja u svim socijalnim slojevima (sindikati, organizacije poduzetnika i poslodavaca, novinara, pravnika itd.)” (Linc, Juan i Alfred, Stepan ,1998: 21). Skup ovih institucija čini civilno društvo.

Iako je ranije navedeno kako su izgledali sami počeci građanskog organizovanja i utjecaja u Bosni i Hercegovini, sam civilni sektor prvi put dobiva značaj neposredno nakon krvavog rata u BiH, tj. kada se dešava početak ekspanzije nevladinog sektora koji postaje glavni akter u političkim procesima, a koji su u takvim vremenima prioritet stavljeni na povratak izbjeglica i raseljenih lica, zatim kreiranju kakve takve političke stabilnosti, kretanju ka euroatlantskim integracijama, mađusobnom pomirenju, zaštita ljudskih prava i pokušaja stvaranja ambienta za socijalnu inkluziju.

2. Nevladine organizacije

Kao što je ranije već navedeno nevladine organizacije su dio strukture civilnog društva koje nisu profitno orijentirane, ali također njihova orijentacija nije usmjerena ka osvajanju i vršenju vlasti. One svojim aktivnostima nastoje da utječu na političku sferu u donošenju njihove odluke, propagirajući demokratiju i vladavinu prava čime nastoje da promoviraju civilno društvo u jednom takvom kontekstu. To je dobrovoljni vid građanskog udruživanja radi unaprijeđenja zajedničkog i općeg interesa, bez sticanja finansijske dobiti. Cilj njihovog aktivizma je naglašenost prema ostvarivanju javne dobrobiti koji se ogleda ka ostvarenju

ekološkog, privrednog, humanitarnog, kulturnog, prosvjetnog, socijalnog, zdravstvenog, sportskog, etničkog, nacionalnog i dr. interesa.

Nevladine ili neprofitne organizacije, zatim udruženja građana i slične asocijacije na terenu predstavljaju najbrojnije institucije civilnog društva. Nevladine organizacije (NVO) je termin koji se koristi u javnom-društvenom-političkom kontekstu za organizacije koje su formalnog dobrovoljnog karaktera, kao savez građana koji se udružuju kao privatne osobe bez utjecaja kolektivističke direktive i koje ne obuhvataju političke stranke. Ismet Sejfija, u svom djelu "NVO sektor u BiH – Tranzicijski izazovi", je naveo da "četiri strukturalne dimenzije civilnog društva čine: asocijacije (formalne i neformalne), odnosno institucije civilnog društva, vrijednosti i principi na kojima civilno društvo počiva i koje promovira, socijalni kapital i javnost, javno mnjenje". (Sejfija, 2009: 53)

Ono što definira nevladine organizacije su pet osnovnih kriterija:

- 1." Institucionalni karakter, koja se odnosi na postojanje unutrašnje organizacione strukture ili određeni stepen organizovanosti u smislu da pripadaju određenom tipu pravnih osoba kao npr. udruženja, fondacije;
2. Karakteristika privatnostiznači određen stepen institucionalne neovisnosti od državnog aparata ili vladina tijela, što podrazumjeva da ih u principu ne finansira predstavnik vlade, kao i da član nevladine organizacije bude član njihovog upravnog odbora;
3. Ove organizacije nisu profitne (komercijalne), pa čak i kad ostvaruju profit, tako da ga ne ulažu u povećanje vlastitog kapitala i raspodjelu stečenih sredstava svojim članovima ili upravi, nego vrše neprofitnu distribuciju sredstava, tj. koriste stečena sredstva za neke druge svrhe, poput ispunjenja svojih ciljeva, koji su prvenstveno humanitarne i dobrotvorne prirode. Neprofitnost organizacije ne znači da se ona mora suzdržavati od djelatnosti koje imaju profitni karakter, nego je važno da svaki prihod koji ostvari treba potrošiti isključivo za obavljanje i unapređenje djelatnosti kojima ostvaruje ciljeve utvrđene svojim statutom.
4. Osobina samouprave znači da su nevladine organizacije samostalne u unutrašnjem uređenju, kontroli i upravljanju, da imaju vlastitu upravu i mogućnost da kontrolišu osnovne aktivnosti internom procedurom upravljanja;
5. Osnovane su uz dobrovoljno učešće građana u vidu volonterizma, tj. funkcionišu na bazi volonterskog rada i dobrovoljnih ulaganja privatnih donatora. Zbog toga se u nekim zemljama nazivaju i dobrotvornim ili dobrovoljnim sektorom. Međutim, pored nevladinih organizacija koje djeluju na potpuno volonterskoj osnovi i onih profesionaliziranih za određene poslove, postoje i one u kojima je jedan broj ljudi zaposlen (obavlja administrativne, menadžerske,

tehničke poslove za naknadu/ platu), a ostali djeluju kao volonteri”.(Salomon/Anhier, 1992: 125-151)

Kao osnovne funkcije nevladinih organizacija mogu se navesti: “uslužna funkcija, funkcija monitoringa vlasti, funkcija političke participacije, funkcija korekcije vlasti, medijacijska funkcija, edukacijska funkcija, funkcija razvoja civilne javnosti, socijalizirajuća i zaštitna funkcija”. (Sejfija, 2006: 117)

U kratkim crtama ću obrzložiti ovih 8 specifičnih funkcija nevladinog sektora u BiH:

Uslužna funkcija nevladinog sektora podrazumijeva pružanje raznih vrsta usluga, od usluga humanitarnog karaktera, ali također i usluga edukacijskog i kulturnog karaktera, pa i iz domena socijalnih i drugih usluga koje su najbolje prepoznali građani BiH. „Zbog velikog spektra usluga koje nude nevladine organizacije stvorila se slika i opći dojam da je to uslužni sektor, jer je nevladin sektor preuzeo dio socijalnih funkcija države” (Sejfija, 2009: 120). Uključivanje nedržavnih aktera u sferu pružanja usluga u socijalnom sektoru sve je prisutnije i u razvijenim zemljama i u zemljama u tranziciji, kao što je slučaj i sa Bosnom i Hercegovinom poslije ratnih stradanja gdje je nastala teška socijalna situacija, a nevladin sektor potpomognut inostranom pomoću se našao kao potpora državi.

Funkcija monitoringa vlasti je posrednička uloga koju zauzima civilno društvo u odnosu na političku i ekonomsku sferu i sferu privatnosti. Monitorin vlasti predstavlja ulogu koja civilnom društvu daje zadatak praćenje aktivnosti same vlasti, koja podrazumijeva prikupljanje informacija o radu, analize učinjenog i na kraju informisanje građana, javnosti i medija o poduzetim aktivnostima vlasti, sa ciljem da se unaprijedi stanje, stvori odgovornost političara i omogući transparentnost u radu organa vlasti. Monitoring rada vlasti pojavljuje se u dva oblika kao eksterni monitoring vlasti i monitoring koji vrše predstavnici nevladinog sektora u samim institucijama. Eksterni monitoring odvija se van institucija vlasti gdje je pažnja usmjerena na praćenje, analizi kao i istraživanju rada vlade u cjelini, zatim nosilaca određenih političkih funkcija ili političkih partija. Monitoring koji vrše predstavnici nevladinog sektora unutar institucija vlasti predstavlja ulazak u prostor u kojem funkcioniraju vladine strukture, prisustvuju sesijama organa vlasti na svim nivoima i obavještavaju javnost o svim zapažanjima i primjedbama, a to podrazumijeva analizu provođenja politike, kao i načina provođenja politike, demokratičnost i transparentnost. Informiranost o djelovanju vlasti je neophodno kako bi se moglo adekvatno na vrijeme reagirati na poteze vlasti koji neodgovaraju potrebama građana. Rezultati monitoringa nevladinih organizacija uglavnom se obznanjuju se kroz javna saopćenja u printanim ili elektronskim medijima.

Funkcija političke participacije „podrazumijeva participiranje NVO-a kroz niz funkcionalnih formi od javnih rasprava, zborova građana, građanskih inicijativa, institucijalnog učešća u donošenju odluka ili provođenju politika” (Sejfija, 2009: 139). To u suštini pretenzira na posredno ili neposredno učešće građana prilikom odlučivanju ili u samom vršenju vlasti, kao i na utjecanju na njeno vršenje, a čiji je zadatak da se oblikuje politička volje. Sam termin participacija znači sudjelovanje. Za razliku od funkcije monitoringa vlasti, koja stavlja naglasak stavje na pračenje, analizu i kritiku vlasti, aktivna participacija poduzima sljedeći korak koji podrazumijeva učešće u odlučivanju ili vršenju vlasti. Predstavnici nevladinih organizacija bi trebali učestvovati u raspravama o predloženim zakonima iznoseći svoja mišljenja i stavove o njima. Forme političke participacije mogu biti: javne rasprave, zborovi građana, građanske inicijative i referendum. Zborovi građana i građanske inicijative mogu iznositi svoje mišljenje i preporuke koje nemaju pravno obavezujući karakter. Političke forme participacije nisu pravno obavezujuće, dok je referendum pravno obavezujući za vlast, koja mora da postupi u skladu s njegovim rezultatima. Referendumom građani neposredno učestvuju u vršenju državne vlasti i donošenju političkih odluka, kao formom neposredne demokratije.

Funkcija korekcije vlasti podrazumijeva aktivnosti trećeg sektora, formirani na temelju monitoringa vlasti, ali i utvrđenih zahtjeva građana, čime nastoje da ukažu na alternativnu politiku, koja je u možda u suprotnosti sa vladajućom politikom ili je u suprotnosti sa interesima naroda koji traži korekciju i usaglašavanje sa njihovim zahtjevima i interesima, kao i sa budućim očekivanjima. Funkcija korekcije vlasti se manifestuje kroz aktivnosti organizovanja autentičnih alternativnih civilnih pokreta, kroz kampanje javnog zagovaranja, stvaranja koalicija nevladinih subjekata, organizovanje javnih foruma kroz tribine, okrugle stolove i konferencije ali i spontanim aktivnostima poput javnih demonstracija, protesta, štrajkova koji su uglavnom usmjereni na korekciju vlasti.

Medijacijska funkcija (lat. *mediare* = posredovati) ima za cilj da se putem posredovanja treće neutralne strane pronađe mirno riješenja između pojedinaca, društvenih grupa, organizacija ili institucija koje su u društvenom konfliktu, a koje bi bilo prihvatljivo za sve strane. U tom kontekstu o funkciji medijacije možemo govoriti kao o cijelom medijskom prostoru, u kojem grupe i pojedinci, interesi i ideje u procesu fregmentacije i društvene integracije prevazilaze etničke, entetske i druge linije podjele i postižu pozitivan interetnički i interentitetski efekt ka reintegraciji bosanskohercegovačkog društva kao zajednice građana.

Edukacijska funkcija ima za cilj obrazovati građanina minimalnim znanjem, kako bi isti mogao pratiti političke procese i učestvovati u javnoj, odnosno političkoj sferi. Ovakav način edukacije je oblik političke socijalizacije gdje se formiraju stavovi i vrijednosti, i stiće svjest o

političkoj stvarnosti. Ovakve obrazovne institucije su medij koji odgaja budućeg aktivnog građanina. Građanin može steći potrebna znanja i kroz učešće i praksi u različitim aktivnostima nevladinih organizacija.

Funkcija razvoja civilne javnosti podstiče postojanje kritičke javnosti i javnog mijenja koje zna da prepoznaće određene političke i društvene probleme i ponudi moguća rješenja za njih. Nevladine organizacije nisu angažirane na rušenje vlade, nego da kritički sagledavaju i analiziraju društvene probleme koje pokušavaju produktivno da riješe samostalno ili u suradnji sa državom. Bez nevladinog sektora ovi problemi ne bi bili nužno, dovoljno, adekvatno i blagovremeno prepoznati i identifikovani kao problemi. Problem nastaje kako oblikovati javno mijenje u etničkoj podjeljenoj državi, kada plasiranje informacija zavisi od medijske ovisnosti o političkim elitama, a nasuprot tome kako uspostaviti nezavisan medijski prostor za civilne inicijative. Informacione tehnologije u skladu sa svojim stalnom razvojem, omogućavaju prevazilaženje ovih problema, tako što korištenjem interneta kao medija za šиру javnost otvara mogućnost dotoka informacija do svakog zainteresovanog korisnika, kako bi razvio i profilirao civilne vrijednosti nasuprot ustaljenom tradicijskom obliku javnosti.

Socijalizirajuća i zaštitna funkcija se odnosi na zaštitu i socijalizaciju marginaliziranih grupa, osim toga tu je i uloga očuvanja nezavisnosti građanina od intervencije državne vlasti, a preklapa sa ostalim funkcijama u konkretnim aktivnostima subjekata nevladinog sektora. Civilno društvo je prostor slobodnog aktivizma koji spriječava odlučujući upliv sfere moći u društvene aspekte, formirajući nezavisnog građanina koji će javno prezentirati svoje zahtjeve i ciljeve koristeći legalna sredstva ka ostvarenju istih. Socijalizirajuća i zaštitna funkcija ima zadatak da zaštititi građanina u odnosima prema centrima moći, državnim, društvenim, političkim, ekonomskim, institucionalnim ili vaninstitucionalnim nosiocima moći. Sa razvojem ove funkcije u okviru nevladinog sektora dolazi do društvene inkluzije marginaliziranih i posebno osjetljivih grupa (osobe sa invaliditetom, manjine, socijalno ugrožene kategorije građana).

Nenevladine organizacije karakteriše njihova raznolikost, pa zatim opseg njihovog djelovanja, te stvaranje domaćih i međunarodnih mreža i njihova znatno veća vidljivost i prepoznatljivost. Međunarodne organizacije su bitan segment savremenih političkih odnosa čime postaju karika međunarodnog političkog sistema. U nastajanju da ostvare važne sopstvene interese današnje države postaju članice različitih univerzalnih ili regionalnih organizacija. Vladine i nevladine međunarodne organizacije čije postojanje seže još u prošlom vijeku, kroz svoja iskustva prepoznaju manjkavost po pitanju učešća država u međunarodnim odnosima i međunarodnom političkom sistemu koje je nedovoljno da bi se adekvatno

odgovorilo na rastuće potrebe koje suvezane za ekonomski, industrijski i tehnički razvoj, a koje je neophodno rješavati na međunarodnom nivou.

Savremeno demokratsko društvo podrazumjeva težnju ka poštivanju i unapređivanju dobre vladavine u svojim državama, gdje državne institucije trebaju efikasno da se uključe ka razumjevanji potreba njenih građana i što efikasnije da odgovore na iskazane potrebe njenih žitelja. Samo razvijeno i jako civilno društvo može na jedan adekvatan način da prenese tu poruku državnim institucijama, pa stoga postoji potreba da raste i značaj uloge nevladinih organizacija u demokratskom svijetu.

Četiri glavne komponente obuhvataju dobru vladavinu, a to su: političku vladavinu, ekonomsku vladavinu, civilnu vladavinu i efikasan pravosudni sistem, a koje se oslanjaju i na kapacitete nevladinih organizacija u društvu.

Da bi se ubrzao proces i postigao veći društveni razvoj u jednoj savremenoj državi, kontinuiran i zajednički rad mora se zasnovati na zajedničkim aktivnostima i poduhvatu države, privatnog sektora i civilnog društva. Nevladine organizacije imaju ulogu da mobiliju građane kada su u pitanju interesi za lokalnu zajednicu, kada treba zaštititi prava ugroženih i ranjivih kategorija stanovništva i kada treba efikasno posredovati između građana i vlasti.

Principi dobre vladavine ne postižu se samo institucionalnom reformom i reformom javnog sektora i državnih službi već i jačanjem kapaciteta javnosti. Javnost treba da postane aktivni sudionik političkog dijaloga kroz informisanje, promišljenje i kritički osvrt na trenutne nedaće i probleme u svom okružju. Stoga, građansko obrazovanje je jedan od zadataka civilnog društva čime bi se omogućilo stvaranje uvjeta za aktivno građanstvo.

Tu se dolazi do zaključka da nevladine organizacije imaju još jednu bitnu funkciju, a to je edukacijska funkcija. Veoma je bitno da se kotinuirano angažira na odgoju i obrazovanju građana, gdje im se daju neophodne informacije o temeljima građanskog obrazovanja za demokratiju, čime se stvaraju preduvjeti za izgradnju povjerenja i jačanju međusobnom pomirenja.

Značaj građanskog obrazovanja je sasvim jasan, iz razloga što bi njegov krajnji rezultat trebao oformiti informirano, društveno odgovorno i aktivno građanstvo, građanstvo sa znanjem, spremno da participiraju u političkoj sferi i u demokratskom okruženju, koje bi izgradilo tolerantnost, uvažavanje i cijenjenje različitosti kao fundamentalnu vrijednost, a ne smetnju ka zajedničkom i prosperitetnom društvu.

Nevladine organizacije kroz aktivno učešće građana imaju bitnu ulogu u kreiranju javnih politika, unapređenju pravnog okvira, statusa i jačanju marginalizovanih i posebno osjetljivih grupa.

Stvaranje mehanizma koji bi bio institucionalnog karaktera zbog saradnje građana i tijela državne vlasti su od ključnog značaja u procesu oblikovanja i sprovodenja javnih politika, što je sastavni dio participativne demokratije. Svakako da participativna demokratija nije zamjena za predstavničku demokratiju, čija je osnova u podjeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, kao i višestranačkom sistemu i slobodnim izborima, nego je participativna demokratija u službi njene veće efikasnosti, jer participativna demokratija stvara uslove za stalno i aktivno uključivanje građana u javni život, ali ne samo u vrijeme izbora, već nadalje gdje bi doprinisalo kvalitetnijem utvrđivanja javne politike, što bi omogućavalo njenu lakšu i jeftiniju provedbu. Bez djelotvorne participativne demokratije, predstavnička demokratija izložena je opasnosti da postane tek puki ukras u vladavini birokratskih, vojnih, političkih i privrednih elita.

Ovaj način participatornog kreiranja politika prepoznala je i Evropska unija (EU) i deklariše ga kao sredstvo za postizanja transparentnosti prema javnosti i sredstvo koje omogućava neposredan pristup građanima u procesu donošenja javnih politika, čiji glas se još uvijek ne čuje dovoljno u Bosni i Hercegovini. Nevladine organizacije pokušavaju vremenom da sve više da učestvuju i budu prisutne u javnom životu kako bi dale doprinos da ih vlasti postepeno prepoznaju kao partnera u izgradnji države i društva.

3. Nevladine organizacije u BiH

Nakon `90-tih godina u Bosni i Hercegovini dolazi do naglog porasta organizacija civilnog društva što danas nazivamo nevladin civilni sektor u BiH. U novonastaloj državi koja je podjeljena po etnonacionalnim principu, u samom nevladinom sektoru nastaje podjela u (samo)organizaciji po etničkoj i entitetskoj principu. U to vrijeme dolazi do značajnog broja i prisustva stranih nevladinih i vladinih organizacija koji svojom donacijom i logistikom podupiru, grade i šire nove sestrinske organizacije, a tu uglavnom nastaju nove asocijacije sa vjerskim predznakom čiji je cilj humanitarnog, ali i vjersko-ideološkog karaktera. U slijedu tih dešavanja dolazi do rađanja etnopatriotske asocijacije koje daju potporu političkim nacionalnim pokretima. Međutim, s druge strane se formiraju lokalne civilne inicijative koji nastoji promovirati multietničku i demokratsku mirovnu alternativu ratu, koji se protive podjeli zemlje, a posebno se suprostaviti etnonacionalnim podjelama i urušavanju međuljudskih odnosa.

Prema evidenciji, „u Bosni i Hercegovini postoji 22601 registriranih udruga i fondacija; zvaničan broj stalno uposlenih prema entitetskim podacima iznosi između 3063 i 4247 osoba, što predstavlja oko 3,5% ukupno zaposlenih van poljoprivrednog sektora BiH“. (<http://europa.ba/page> id=679)

Bez konkretne koordinacije i strateške vizije sama tranzicija u BiH se dešava sporo i teško, što je veoma frustrirajuće za većinu građana Bosne i Hercegovine. Te je rezultiralo lošem finansiranju sličnih projekata koji su rađeni i po više puta bez nekog rezultata što je napisljetu rezultiralo da i sredstva inostranih donatora polako izostaju, a ona su predstavljala glavni izvor finansiranja. Iz ovoga se stječe dojam da je prisustvo i uloga međunarodne zajednice ostavilo takav dojam, a naročito OHR, koje je dovelo do marginalizacije NVO-a u BiH zbog čega je rijetko uključivana i konsultovana u javnim politikama.

Organizacije CD-a su bile prisiljene potražiti nove donatore koji bi podržali nove ciljeve i usmjerenja. Od samog početka prioritet nevladine organizacije su uglavnom bile fokusirane pružati humanitarnu pomoć za povratak izbjeglica i raseljenih lica, ali nove političke okolnosti zahtijevale su drugačije ciljeve i angažman organizacija civilnog društva, upravo zbog prilagođavanja i usklađivanja BiH standarda sa standardima u Evropskoj Uniji koji je postao orijentir u daljem djelovanju, ali i ostvarivanju principa otvorenog društva. Da bi Bosna i Hercegovina postala punopravni član Evropske unije mora ispuniti sljedeće zahtjeve koje nalaže Evropska Unija, a to podrazumjeva definisanje javnih politika, monitoring i analizi efekata javnih politika, borba protiv korupcije kao i ispunjavanje drugih zahtjeva. To je moguće ispuniti dobrom voljom političara, ali i samom participacijom i akcijom njenih građana.

Novi ciljevi su se okrenuli problematici koji je prestavljao novi izazov za civilno društvo koje treba da se suoči i kreira takvu organizaciju i funkciju, koji bi u budućnosti trebao definisati jedan novi i drukčiji odnos prema javnom, odnosno državnom sektoru, stvoriti komunikacijske tokove sa nezainteresovanim političkim prvacima. Prvi korak bi predstavljao stvaranja partnerstva kroz civilni, politički i društveni dijalog za uspostavljanje jednog odgovarajućeg pravnog i institucionalnog okvira civilnog društva.

Nažalost, činjenično stanje govori da iako postoji veliki broj organizacija i asocijacija civilnog društva u BiH nije postignut toliki značaj koji neprofitni sektor može i treba da ostvari, mada dolaze instrukcije od stranih organizacija praćene određenom edukacijom. Naravno da tu postoji volja određenog dijela puka da se izgradi određeni stepen socijalne kohezije, poveća zapošljavanje i poveća ekonomski razvoj, čija je glavna ideja vodilja izgradnja osnovnih demokratskih i pluralističkih vrijednosti.

4. Institucionalni mehanizmi suradnje države i civilnog društva u BiH

Ustavni okvir iz 1995.godine koji je sada na snazi u Bosni i Hercegovini je podjelio vlast između države, dva entiteta, Brčko distrikta i deset kantona u F BiH čime je zakomlikovan i onemogućan razvoj državne politike prema civilnom društvu. U takvom podijeljenom prostoru jedine vladine institucije koje su imale namjeru uobličiti politiku prema civilnom društvu su Vijeće ministara BiH i Vlada Brčko distrikta. Nažalost, Sporazum o suradnji između Vijeća ministara BiH i nevladinog sektora koji je potpisana u maju 2007.godine, imao je za cilj stvoriti stratešku suradnju sa civilnim društvom na razini Bosne i Hercegovine, nije u potpunosti sproveden kao i obaveze koje su proistekle iz sporazuma, što je podrazumjevalo stvaranje poticajnog okruženja u vidu savjetodavnog tijela Vijeća Ministara BiH i ureda za suradnju i razvoj civilnog društva. Drugi pokušaj nastavka ovog procesa ali sa novim prijedlogom uputilo je Ministarstvo pravde BiH u maju 2016.godine prema Vijeću ministara BiH, kojeg su usvojili u julu 2016.godine. Nakon toga, vijeće ministara BiH je u aprilu 2017.godine sa organizacijama civilnog društva napravilo novi sporazum nakon opsežnih konsultacija, koji je potpisana u novembru 2017.godine, a u kojem su prisustvovali šef Izaslanstva EU-a u BiH veleposlanik Larsa Gunara Wigemarka i veleposlanica SAD-a Maurien Cormack, koji je za cilj imao također potpomognuti stvaranje jednog poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva u BiH., „Potpisnici Sporazuma su se obvezali da će posvetiti svoje kapacitete izgradnji prosperitetnog, pravednog, otvorenog, pluralnog, i demokratskog društva u Bosni i Hercegovini. Pored toga, potpisnici su potvrdili svoju opredjeljenost za suradnju u ispunjavanju uslova za punopravno članstvo Bosne i Hercegovine u Evropskoj Uniji“.

(http://www.mpr.gov.ba/organizacija_nadleznosti/civilno_društvo/)

Federacija BiH nema viziju ni strategiju za uključivanje civilnog društva u razvojni proces, kao i uključivanje civilnog društva u procesu razvoja javnih politika. Žalosno je da vlada na nivou Federacije BiH nema načina da oblikuje i konstruiše svoje interese i ciljeve prema civilnom društvu koje joj ne predstavlja politički prioritet. Uglavnom se sva suradnja svela na ad hoc potezima s organizacijama civilnog društva.

Kao što je slučaj i sa Federacijom BiH i Republika Srpska nije izgradila specifičan strateški okvir za suradnju sa civilnim društvom, mada je vid suradnje ugrađen u strateška dokumenta Vlade RS-a, tačnije kroz Strategiju razvoja lokalne samouprave od 2009.godine, gde se predviđa jačanje uloge i uključivanje organizacije civilnog društva u lokalnim javnim

politikama, Vlada RS-a nema strategiju ni suradnju kako bi ostvarili poticajno okruženje za razvoj civilnog društva i pored inicijativa koje dolaze direktno iz Izaslanstva EU-a u BiH.

Jedini pozitivan primjer imamo u Distriktu Brčko kada je Vlada BD-a 2017. godine usvojila strateški dokument o utvrđivanju zajedničkih vrijednosti, načela i prioriteta saradnje između dviju strana. U tom sporazumu su Vlada BD-a i organizacije civilnog društva definisale da svoje odnose zasnivaju kroz dijalog uvažavajući načela otvorenosti, ravnopravnosti i argumentovanog iznošenja i zastupanja stavova u definiranju zajedničkih ciljeva i prioriteta suradnje. Ovim putem su stvoreni poticajni uslovi suradnje civilnog društva i Vlade BD-a, kako bi se dijelom ostvarili uvjeti za stvaranje punopravnog članstva BiH ka Europskoj uniji.

„Vijeća ministara je 2014. godine napravilo pozitivan iskorak kad je usvojilo izmjene i dopune Pravila o konzultacijama prilikom izrade pravnih propisa u kojima je uvedeno online savjetovanje sa organizacijama civilnog društva i građanima. Kruna tih napora je web platforma „eKonzultacije“, koja omogućuje organizacijama civilnog društva i zainteresovanim građanima otvoreno i transparentno učešće, kao i suradnju u kreiranju i provedbi javnih politika putem interneta ali potpuno i pravovremeno informiranje koje predstavlje pouzdan komunikacijski kanal pri donošenju određenih pravnih akata“(<https://ekosultacije.gov.ba/>). Ovi principi imaju itekaku važnost ako se uzme u obzir da je Bosna i Hercegovina predala aplikaciju za članstvo u Evropsku Uniju.

5. Finansiranje civilnog društva u BiH

Sam model financijske održivosti civilnog društva i raspodjela javnih sredstava kako kod nas tako i u Europi prvenstveno zavisi od odnosa vlade prema OCD, gdje imamo različite primjere od slučaja da neke države u EU mogu biti glavni davatelj socijalnih usluga, ili se po principu supsidijarnosti OCD aktivno uključuje u davanje socijalnih usluga ili se u nekim zemljama primjenjuje načelo najkvalitetnije usluge, a koja opet zavisi od kulturnog, pravnog i fiskalnog okvira, zatim regionalne ali i globalne uloge. Prema tome se i države orijentišu koje pristupe finansiranju i dodjeljivanju javnih sredstava će primjeniti ka određivanju same uloge OCD. Također tu je bitna tradicija zemlje, njena povjest, kultura, politička i ekomska održivost, ali i razvijenost samih kapaciteta civilnog društva u pružanju socijalnih usluga, ostvarivanje projekata, ukorjenjenost građana uzajednicama CD-a i njihova uključenost u planiranim aktivnostima, kao i sudjelovanju građana u finansiranju OCD-a, te razvijenost filantropije itd. Može se konstatovati da je model financijske održivosti različit od države do države, jer u nekim zemljama javna sredstva dodjeljuju iz javnih proračuna ka sprovedbi

različitih javnih politika u okviru obrazovanja, zdravstva, humanitarne pomoći, zaštite okoliša, zaštite potrošača, itd., dok u drugim zemljama OCD su neovisne od vlasti i imaju određenu sposobnost samofinansiranja.

Po pitanju Bosne i Hercegovine nijedna vlada, u ovom slučaju entitetske, nema viziju uloge civilnog društva u jednom socijalnom i ekonomskom razvoju, te kako finansirati te organizacije. Uglavnom se finansiranje OCD-a najviše vrši iz općinskih budžeta, ali i iz kantonalnog/županijskog, entitetskog i državnog, gdje se najviše ističe Ministarstvo civilnih poslova, dok ostala ministarstva izdvajaju simbolične iznose ili nemaju predviđen budžet za razvoj civilnog društva. U suštini civilno društvo prema državi izgleda kao finansijski teret a ne jedna investicija za bolju izgradnju budućeg društva koja bi trebala doprinjeti razvoju zajednice i usto provedbi javnih politika. Način dodjele financijskih sredstava reguliran je putem pravnog okvira iz javnih proračuna i fondova, kroz podzakonske akte bez usaglašene metodologije, terminologije i utvrđenih prioriteta za dodjelu namjenskih sredstava za projekte i programe. Problem predstavlja netransparentnost u dodjeli financijskih sredstava, utvrđivanju javnih natječaja za dodjelu gantova, nedovoljna kontrola utrošenih javnih sredstava, neprikazivanju rezultata uspješnosti u sprovođenju programa i projekata itd. Jednostavno zbog neusklađenosti i podjeljene nadležnosti između različitih nivoa vlasti u BiH otežana je suradnja sa civilnim društвом bez postojanja jasnog strateškog, pravnog i institucionalnog okvira.

Treći dio

2. Civilno društvo i EU

Pristupanje BiH Europskoj uniji jedan je od rijetkih političkih i strateških ciljeva koji su nepodijeljeno podržali svi lokalni politički i društveni dionici. Bosna i Hercegovina je 16-tog juna 2006 godine potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, što je prvi institucionalni korak koji je put ka članstvu. Ali s obzirom da političku stvarnost oslikava duga neslaganja i nestabilnost u političkoj sferi, taj sporazum nije stupio na snagu do 01. juna 2015. Tek 15. februara 2016. godine Vijeće ministara BiH pokazuje želju ka ubrzanju procesa pristupanja EU pa je u skladu sa članom 49. Ugovora o Evropskoj uniji, tadašnji predsjedatelj Vijeća ministara BiH Dragan Čović u Bruxellesu u ime BiH podnio službeni zahtjev za članstvo u EU. To predstavlja dobar iskorak za BiH, koja je i dalje izložena velikim i stvarnim problemima koji prestavljaju prepreku ka ostvarenju svog puta u Evropu i u rješavanju te

problematike morat će poduzeti dugotrajne i zajedničke napore ka rješavanje postavljenih zahtjeva u tompristupnom procesu. Jedan od tih napora je suradnja i partnerstvo države s civilnim društvom čime se omogućuje stvaranje poticajnih uvjeta za sudjelovanju građana u donošenju javnih politika, što može rezultirati djelotvornijoj politici. Zadatak civilnog društva u tom kontekstu bi bilo plasiranje i propagiranje evropskih vrijednosti i standarda aktivnjom ulogom kroz politički, kulturni i javni dijalog koji bi vodio boljem razumjevanju različitih kultura i tradicija. Neovisno civilno društvo bi osim uloge u distribuciji javnih sredstava prema korisnicima i definisanju reformskih politika i strategija, podizalo javnu svijest o vrijednostima na kojima počiva Evropska Unija.

Evropska Unija u procesu proširenja prema državama zapadnog Balkana nije dosad imala praksu zakonski razmatrati uključenost civilnog društva u političkim procesima, ali je svakako pridavala pažnju obimom suradnje države i civilnog društva u donošenju političkog kriterija za otpočinjanje pregovora. Između ostalog “prati se i napredak u ostvarivanju dijaloga i suradnje civilnog društva i države kandidatkinje od strane Evropske komisije”.(<http://www.balkancsd.net/index.php/bcsdn-news/1712>).

Evropski komesar za susjedsku politiku i proširenje Johannes Hahn je na 8. Godišnjoj skupštini Foruma civilnog društva istočnog partnerstva, održanog 28. i 29. Novembra 2016. godine istakao: “..Civilno društvo nastavlja biti ključni partner u napretku reformi ; a EU nastavlja biti dragocjen partner civilnog društva; naša politika “riješimo prvo osnovne stvari” funkcionirat će ako se društva opredjele za promjenu. Organizacije civilnog društva su ključna poveznica između vlasti i građana; jačanjem te poveznice dalo bi nadu običnim ljudima.” (http://europa.ba/?page_id=679)

Dijalog s civilnim društvom u procesu proširenje Unije preslika je i Ugovora o Europskoj uniji (Lisabonski ugovor), koji je stupio na snagu 1. prosinca 2009. godine, u kojem se izričito navodi da su „zastupnička demokracija (uloga političkih stranaka) i sudionička demokracija (uloga civilnoga društva) temeljne ustavne vrijednosti na kojima se zasniva Unija“ ([www.mvep.hr>pregovori](http://www.mvep.hr/pregovori), članak 10-11. Ugovora). Ove ustavne vrijednosti obvezuju i države kandidatice i potencijalne kandidatice za članstvo.

EU očekuje da se vlade država kandidatice ili potencijalnih kandidatice prilikom pristupanja u punopravno članstvo u Uniju zalažu za stvaranje poticajnoga okružja u smislu saradnje civilnog društva i nacionalnih vlada po pitanjima od zajedničkih interesa. To zahtijeva

izgradnju istinskoga partnerstva između njih i promjenu društvene paradigme, što je naglašeno potporom Europske komisije Ljubljanskoj deklaraciji. Ljubljanska deklaracija daje preporuke Europskoj komisiji i nacionalnim vladama država kandidatica i potencijalnih kandidatica da prilikom donošenja odluka, ostvarivanja načela partnerstva i planiranja dugoročne strategije razvoja i jačanja položaja civilnoga društva u europskom susjedstvu uzmu u obzir i stavove civilnoga društva.

Sa stanovišta Bosne i Hercegovine situacija je dodatno zamršenija. Naime, osim demokratske konsolidacije kao ključnoga preduvjeta bilo kakvu napretku u procesu približavanja Uniji, Europska se komisija suočava i sa zadatkom izgradnje države i učinkovitog administrativnog aparata pri čemu je postojeći ustavni okvir otežana okolnost pri uspostavi ravnoteže. Politička elita u Republici Srpskoj i Federaciji BiH snažno se protivi svim reformama koje bi vodile stvarnom jačanju države bez spremnosti da se depolitizira javna uprava. Sve tri etničke političke elite imaju svoj model izgradnje države koji je u suprotnosti s demokratskim modelom države na kojem inzistira EU.

Evropska Unija u posljednje vrijeme osjeća zamor zbog olakog shvatanja obaveze ka provedbi strukturalnih reformi u zemljama zapadnog Balkana, koje su nužne kako bi se ispunili sve zahtjevniji i složeniji politički i ekonomski kriteriji za ulazak u EU, a koji se opet ne mogu prevladati bez uspostave dijaloga s građanima i njihovim snažnjim uključivanjem u te procese. Europska komisija priznaje da građani EU-a, ali i građani država kandidatica, nisu dovoljno ni informirani ni pripremljeni za proces proširenja, što je stvorilo pogrešno shvaćanje i negativnu politizaciju samoga procesa unutar europske javnosti i da je slijedom toga nužno uspostaviti jasnu komunikacijsku strategiju.

Europska komisija nikada nije službeno definirala svoje zahtjeve koje vrste institucionalnih mehanizama suradnje treba uspostaviti između vlade i civilnoga društva i na kojoj razini suradnje treba to ostvariti između vlada i civilnoga društva kako bi države kandidatice dokazale da su dostigle odgovarajuću razinu demokratske stabilizacije. U takvim okolnostima je sama praksa diktirala okvir suradnje, kao i same institucionalne mehanizme. Takav primjer je suradnja između Vlade Republike Hrvatske i civilnoga društva koja je bila neka vrsta vodiča za zahtjeve EU-a prema drugim zemljama regije kada su u pitanju institucionalni mehanizmi suradnje vlada s civilnim društvo, gdje je postojala struktura i dinamika uspostavljanja institucionalnih mehanizama. Uloga civilnoga društva u procesu pristupanja BiH Europskoj uniji definirana je ponajprije promjenom strateškoga pristupa Europske

komisije ulazi civilnoga društva u proširenju EU-a, ali i prelijevanjem iskustava iz susjednih zemalja. Vrlo je malo autentičnih inicijativa koje su dolazile od samog bosanskohercegovačkog civilnog društva, a razlog tome krije se u strukturi civilnoga društva, koji ima vrlo skromne kapacitete u BiH. Dio profesionalnih organizacija civilnoga društva su uglavnom bili orijentirani na razvoj i provedbu projekata koje su financirali međunarodni donatori zanemarujući pritom zagovaračku komponentu svoga djelovanja.

Stoga bi djelovanje organizacija civilnoga društva u BiH u procesu pristupanja Europskoj uniji s institucionalnoga aspekta mogli promatrati u četiri smjera:

1. „sudjelovanje organizacija civilnoga društva u procesu kreiranja i provedbi javnih politika, posebno onih vezanih za ispunjavanje uvjeta za stjecanje kandidacijskog statusa;
2. sudjelovanje organizacija civilnoga društva u procesu nadziranja europskih integracija;
3. sudjelovanje organizacija civilnoga društva u procesu podizanja političkog legitimite samoga procesa europskih integracija kroz informiranja javnosti o samom procesu i napretku BiH u ispunjavanju kriterija za članstvo u EU;
4. sudjelovanje organizacija civilnoga društva u procesu programiranja pretpripravnih pomoći“ (Žeravić, 2018: 173).

Nažalost može se slobodno konstatovati da bosanskohercegovačka javnost nema detaljnijih informacija o značaju pristupanja u EU, kao i ulogu koje mogu vlade i civilno društvo ostvariti u tom procesu, jer oskudno informisanje javnosti uglavnom dolaze putem medija koji je pod pokroviteljstvom vladajuće političke nomenklature, zbog čega generalno zainteresiranost običnih ljudi opada, a i Izaslanstvo EU ne pridaje pažnju osim na finansiranje infocentara koji ostaju nevidljivi široj javnosti, kao i pripremu godišnjih izvještaja o napretku BiH u procesu evropskih integracija s ciljem da se zadovolji forma kao i legitimacijom tog procesa. Jedina dobra stvar koja daje ozbiljnost i institucionalniji karakter se dešava sa pokretanjem inicijative za monitoring evropskih integracija u BiH 2013.godine „neformalne koalicije trideset organizacija civilnog društva, što ima lokalni karakter, čime se omogućuje sudjelovanjem organizacija civilnog društva u procesu praćenja evropskih integracija, reformi nadgledanja primjene politike, prava i standarda Evropske unije davajući pažnju po pitanju demokratije, vladavine ljudskih i manjinskih prava“. (<https://op.europa.eu/webpub/com/abc-of-eu-law/hr/>)

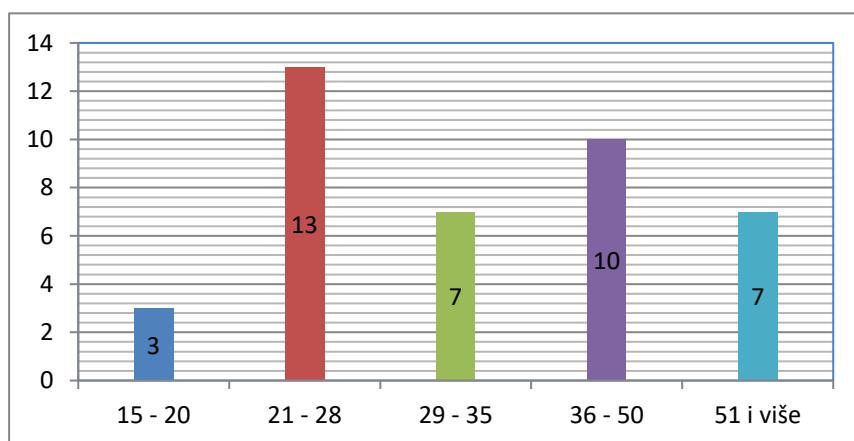
ANKETA

Za potrebe ovog rada urađena je anketa među običnim stanovništvom u cilju saznanja i boljeg razumjevanja društvenog stava i mišljenja o civilnom društvu u Bosni i Hercegovini, čime sam dobio rezultata ankete.

U anketi je učestovalo ukupno 40 ispitanika, pa shodno tome proizilazi da ispitivanje ne može biti reprezentativno za čitavu populaciju, ali svakako nam može dati neki uvid poznavanja političke kulture u demokratskim okolnostima i procesima, kao i koja problematika je prisutna u sadašnjem civilnom društvu u Bosni i Hercegovini.

Najprije ćemo prikazati demografsku strukturu ispitanika, kako bi bilo jasnije o kakvom uzorku je riječ (grafikon 1.).

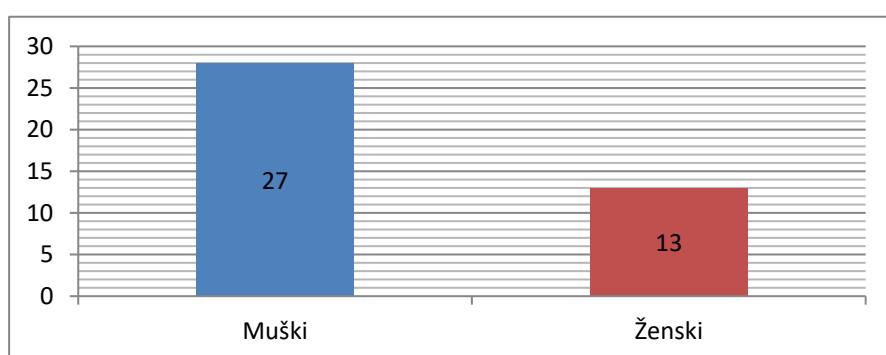
GRAFIKON 1: Godine starosti ispitanika

Iz ovog grafikona možemo uočiti da je najveći broj ispitanika bio starosne dobi od 21 do 28 godine, a potom i od 36 do 50 godine, pa starosna dob od 29 do 35 godina, te se može konstatovati da su anketu ispunili uglavnom zrele osobe koje su mogli dati

relevantne informacije i promišljanja vezano istraživanje na temu civilnog društva.

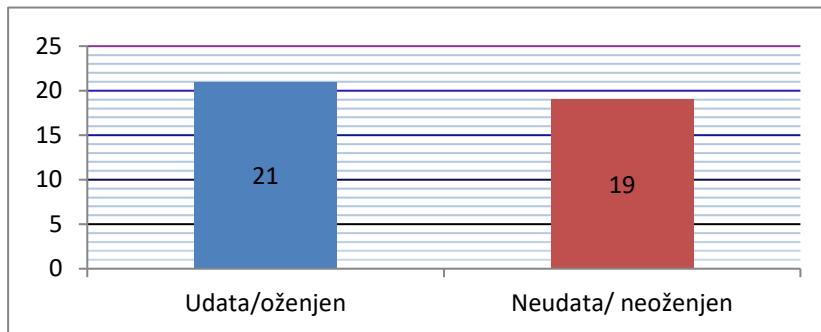
GRAFIKON 2: Spol ispitanika

U toku same ankete namjera je bila anketirati podjednak broj muških i ženskih osoba, ali nažalost zbog nepredviđene situacije anketiranja

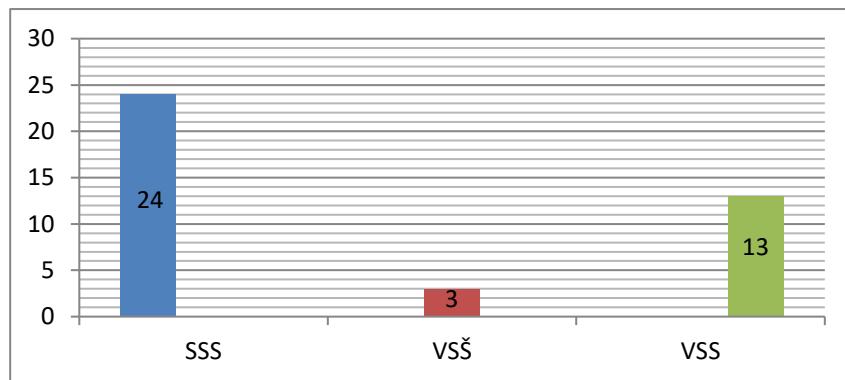
uglavnom prevlađuje muška populacija.

GRAFIKON 3: Bračni status ispitanika

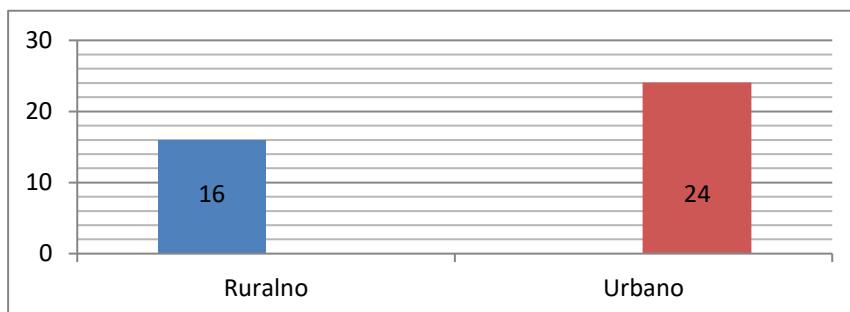
približnu ravnotežu odnosa.

GRAFIKON 4: Stepen obrazovanja ispitanika

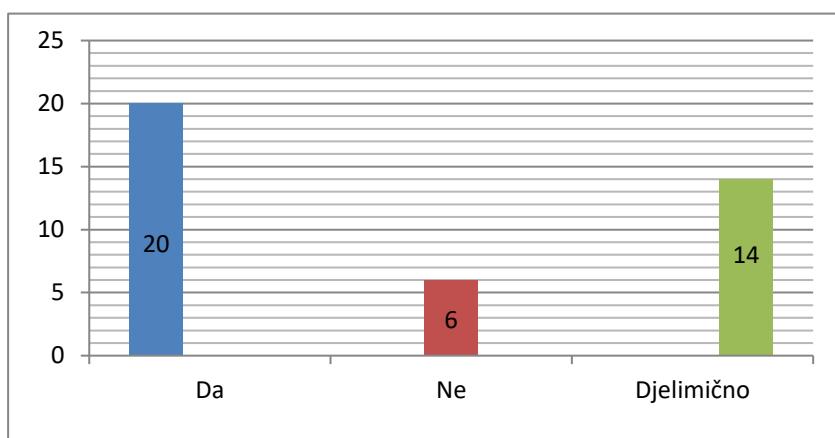
Kao jedan od parametara u anketu je uvršteno i bračno stanje ispitanika kao jedan od kriterija koji bi mogli biti relevantan pokazatelj različitosti u pogledu na svakodnevnicu iz različitih uglova, gdje smo imali

GRAFIKON 5: Sredina iz koje dolaze ispitanici

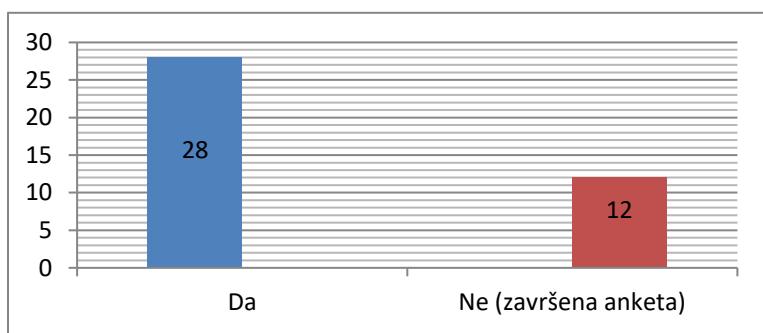
Također na ovu temu razumjevanju uloge u civilnom društu tražili smo mišljenja i od ruralnog i urbanog dijela stanovništva koji je prikazan u grafikonu 5.

GRAFIKON 6: Da li ispitanici poznaju značaj i ulogu civilnog društva u BiH?

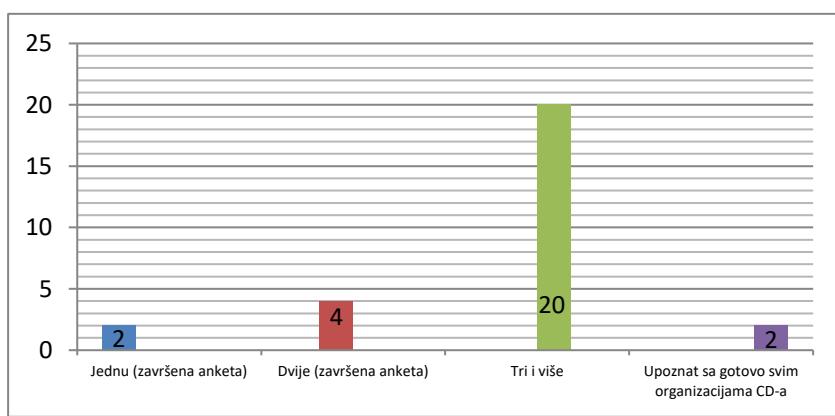
Nakon elementarnih saznanja o ispitanicima, u anketi smo pokušali sazнати о основним познавањима саму улогу и значај civilnog društva u BiH gdje je iznenađujući postotak ispitanika pozitivno odgovorilo na postavljeno pitanje.

GRAFIKON 7: Da li ispitanici poznaju problem i aktivnosti civilnog društva u BiH?

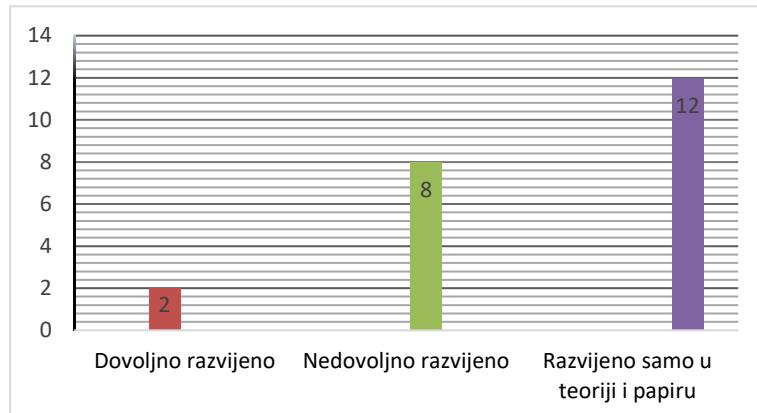
U daljem nastavku pitanja su postavljana vezano za samu temu, gdje je izvršen prvi filter među ispitanicima po pitanju da li poznaju problematiku o civilnom društvu gdje je dobra većina ispitanika dala potvrđne odgovore.

GRAFIKON 8: Koliko ispitanici poznaju organizacija civilnog društva u BiH?

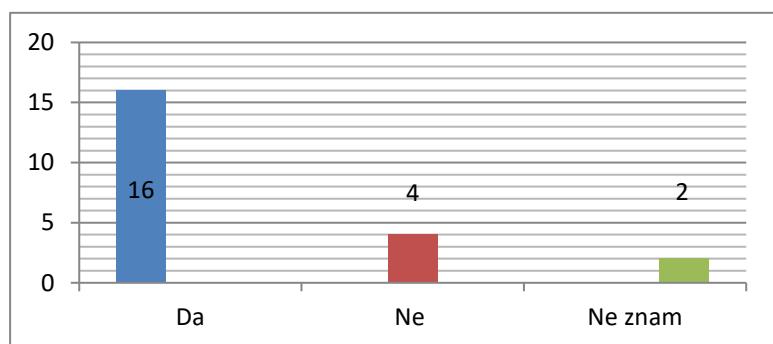
U nastavku pitanja napravljeno je još jedno pitanje kojim bi se napravio filter ispitanika i kako bi se utvrdilo poznavanje broja samih organizacija civilnog društva što ukazuje da ispitanici uglavnom poznaju tri i više

GRAFIKON 9: Kako su ispitanici ocjenili stepen razvoja CD-a u BiH?

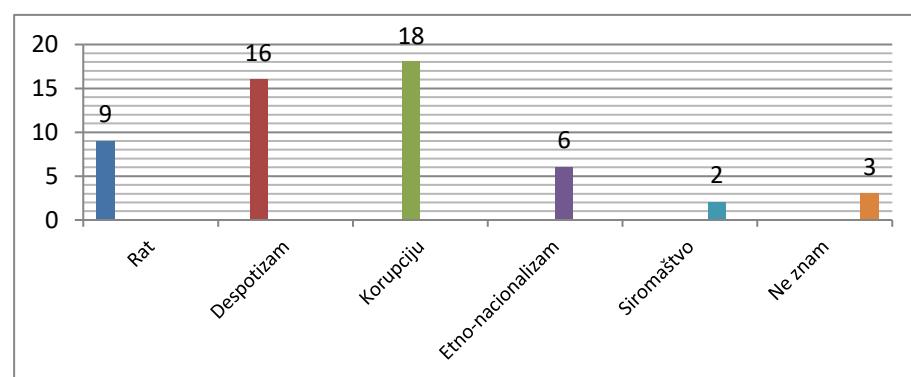
U ovom pitanju se na osnovu datih odgovora moglo konstatovati istovjetnost sa teorijskim dijelom rada kada analiziramo opstojnost i napredak civilnog društva.

GRAFIKON 10: Kako ispitanici smatraju da bi civilno društvo u BiH moglo doprinjeti promjenama svojim aktivnostima i zalaganjima?

Mišljenje ispitanika na osnovu ankete upućuje da građani prepoznaju civilno društvo kao jednu od snaga koje mogu doprinjeti promjenama u našem društvu.

GRAFIKON 11: Šta su ispitanici naveli kao neprijatelje civilnog društva u BiH?

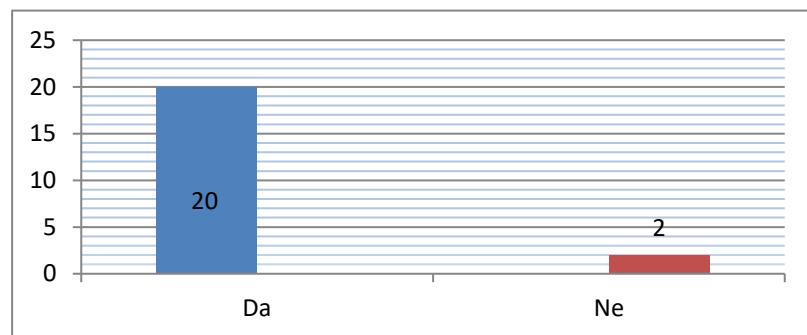

U ovom dijelu pitanja ispitanici su naveli višestruke odgovore koje po njihovom slobodnom mišljenju predstavlja neprijatelje civilnog društva kojeg oni prepoznaju. Na osnovu ovog odgovora ispitanici prepoznaju korupciju kao najbitnijeg

mišljenju predstavlja neprijatelje civilnog društva kojeg oni prepoznaju. Na osnovu ovog odgovora ispitanici prepoznaju korupciju kao najbitnijeg

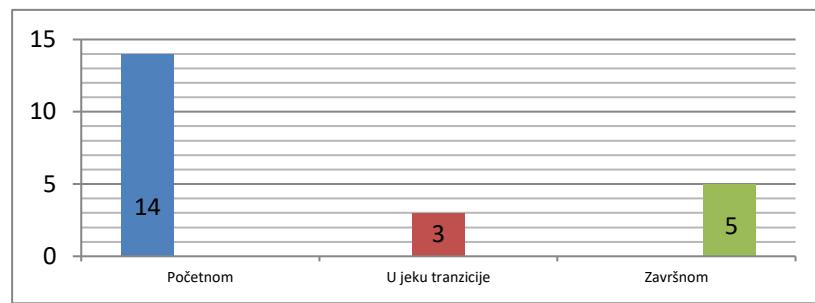
neprijatelja civilnog društva i osjećaju prisutnosti despotizama koji prati takav proces i vid odnosa vlasti prema građanima.

GRAFIKON 12: Kako su ispitanici okarakterizirali da li u Bosni i Hercegovini dominira etničko nad političkim?

Anketirani učesnici su i više nego jasno izrazili svoje mišljenje na problematiku koja je prisutna u našem društву i koja je glavni uzrok problema, a koju smo u teoretskom dijelu obrazložili.

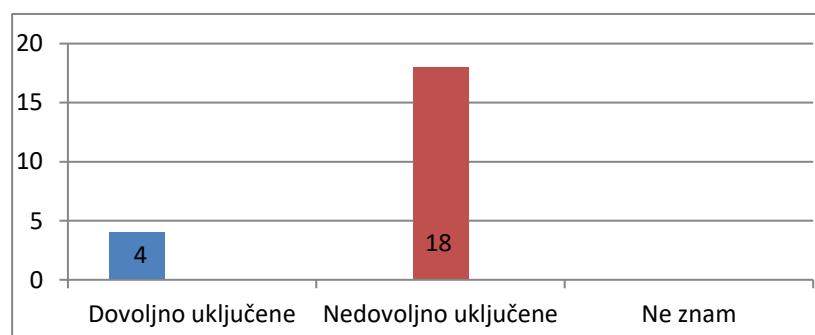
GRAFIKON 13: Po mišljenju ispitanika na kojem stupnju tranzicije se nalazi civilno društvo u BiH?

postotku.

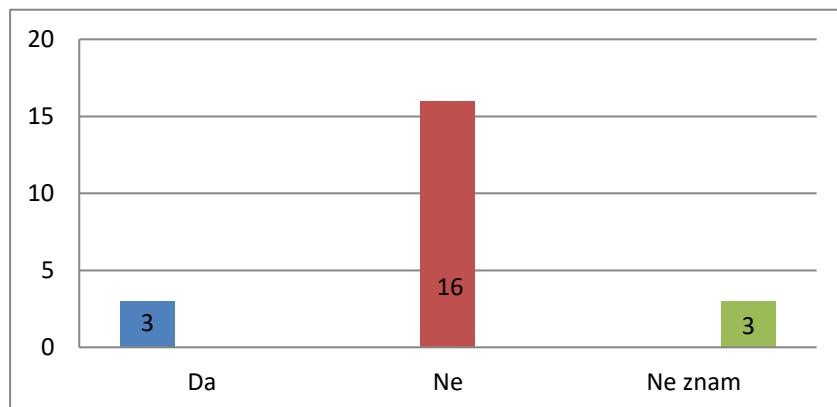
Većina mišljenja ispitanika također prepostavlja da se civilno društvo u BiH nalazi u početnom stadiju tranzicije, mada neki od ispitanika imaju i drukčije mišljenje ali u malom

GRAFIKON 14: Koliko ispitanici smatraju da su institucije EU-a uključene u razvoju civilnog društva u BiH?

Na osnovu odgovora moglo se zaključiti da ispitanici smatraju da institucije EU nisu dovoljno uključene u razvoj CD-a u BiH.

GRAFIKON 15: Po mišljenju ispitanika koliko je mediski prostor zastupljen i pokriven aktivnostima i ulogom civilnog društva u BiH?

I na kraju ankete mišljenje ispitanika je da medijski prostor nije dovoljno zastupljen, pa samim tim i sama promidžba civilnog društva, njenih aktivnosti i uloga je time nedovoljno prisutna u javnosti.

Diskusija

Prilikom obavljenja ankete ispitanici su birani nasumično sa prethodnim upoznavanjem sa temom ankete, a sama anketa se zavisno od slučaja ispitanika odvijala u različitim vremenskim terminima i prostorijama koje možda nisu bile namjenjene za takvu situaciju, ali mislim da je zadovoljena komfornost tokom ispitivanja. Prilikom postavljanja pitanja ispitanicima je pored općih informacija ostavljena mogućnost da razmisle o odgovoru i da iznesu svoje mišljenje o zadanim pitanjima na ovo istraživanje.

Bitna karakteristika ovog uzroka je nedovoljan broj ispitanika pomoću kojih se ne mogu donijeti statistički značajni zaključci, a zaključci iz ovih rezultata je plod ličnih stavova i promišljanja na osnovu čega se ne mogu vršiti generalizacije. Najveći broj ispitanika je srednje dobi, gdje se slučajnim uzorkom ispitalo više muške populacije, a podjednak je broj bio onih koji su u braku i onih koji to nisu, gdje preovladavaju ispitanici iz urbane sredine, najviše sa srednjom stručnom spremom.

Pitanja su osmišljena tako da se dobije uvid o tome koliko građani BiH poznaju problematiku civilnog društva, da li se civilno društvo prepoznaće kao jedna od snaga koje mogu donijeti promjene svojim aktivnostima i zalaganjem i da li uživa simpatije građana. Također anketa pokazuje koliko visoko je razvijena politička kultura ovih naroda. Rezultati ankete se uglavnom poklapaju sa teorijskim dijelom rada i mogu samo dodatno biti izvor informacija. Također ćemo u nastavku priložiti dva intervjua koji su napravljeni sa aktivistima udruženja

civilnog društva kao i anketni listić na osnovu kojeg je urađena anketa i zaključna razmatranja.

Interviju I

Prvi intervju je napravljen u prostorijama „Udruženja Antifašista i boraca grada Zenice“ koji su bili jako susretljivi i strpljivi, te po načinu konverzacije bili su jako otvoreni i iskteni, što će prikazati dalje u tekstu koji slijedi.

1. Kao prvo molim Vas da se prestavite?

Ja sam Kovač Zijad, predsjednik skupštine Udruženja Antifašista i boraca grada Zenice.

2. Kada se govori o civilnom društvu u Bosni i Hercegovini da li ono postoji u praksi sa svojim aktivnostima, utjecajima i idejama ili je to samo praksa na papiru?

Ono postoji, ali pretežno je to sve svedeno samo kroz „praksu na papiru“. Uglavnom naša udruga se vodi bez ikakvog pritiska i političkog uplitanja. Mi aktivnosti sprovodimo kroz održavanje spomena na borce NOB-a na praznične dane posjećujući spomen obilježja polaganjem cvijeća i održavanjem skupova pri čemu veliku potporu imamo od gradonačelnika Fuada Kasumovića. Radili smo na obnovi spomenika na Smetovima, prostorija „Papirne“ u gradu, spomenika u Sviću itd.

3. Da li postoji pozitivan trend razvoja civilnog društva u Bosni i Hercegovini, koliko je ono popularno među građanima i da li postoje snage koje guše civilno društvo u Bosni i Hercegovini?

Naravno da postoje snage koje guše razvoj civilnog društva i to smo vrlo osjetili od strane nacionalnih stranaka u BiH koji maksimalno opstruiraju naše aktivnosti i umanjuju značaj naših djelatnosti. Kao jedan od primjera je to da prilikom obilježavanja Dana pobjede nad fašizmom 9. Maja na spomen kosturnici Papirna uopšte nam ne dozvoljavaju dolazak učenika iz osnovnih i srednjih škola što je prije bila praksa, a to se zna ko ne da. Mi smo imali situaciju da nam je broj članova opadao

u proteklim godinama, ali da se ponovo pojavi pozitivan trend rasta članova što neki ne gledaju sa simpatijama i pokušavaju na svaki način da nam opstrijšu naše djelatnosti. Danas su ljudi spremni i da plačaju članarinu, što prije nije bio slučaj, tako da sada imamo oko 2200 članova.

4. Gospodine Kovač, da li smatrate da stvarno civilno društvo može napraviti neke promjene u Bosni i Hercegovini?

Ako ono ne napravi ja stvarno ne znam ko to može napraviti, ja mislim da je to tako. Ponovo pokušavamo da uključimo omladinu u naše aktivnosti, mada u poslijednje vrijeme ima primjera da dolaze mladi samoinicijativno da plate članarinu. Članarina je simbolična 12 KM godišnje.

5. Na koji način osnažiti organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini kako bi ono normalno funkcionalisalo s ciljem da stvori jedno zdravo društvo?

To je malo teže, kao prvo mora se omogućiti medijski prostor koji će biti svakom dostupan i koji će edukovati slušaoce, također nemamo pristup školama. Mi imamo sada i jednog profesora iz Gimnazije koji obavi predavanje i daje neki edukativan sadržaj u autobusu prilikom odlaska na spomen obilježja. To svakako treba imati malo širi prostor u javnosti.

6. Da li imate zastupljenost u mediskom prostoru po pitanju promoviranje vašeg udruženja?

Slabo ,skoro nikakvu...

7. Prilikom dolaska u vaše prostorije prošao sam pored prostorija „Forum građana Zenice“ i vidim da je ono prazno?

Ukinuto je to, sve što je protiv njih. Ne sastaju se više, razišlo se sve.

8. Možete li nam reći kako su garađani upoznati sa aktivnostima civilnog društva i da li poznaju njegovu ulogu u demokratskom razvitku?

Ova kriza je dovela do toga da je civilno društvo trenutno palo u drugi plan, također nije ni popularno da se neko vidi kako posjećuje naše prostorije. Mi idemo sada u Gradačac i imamo prijavljenih 40 članova koji hoće da idu, ljudi traže druženja tako da se na takvim skupovima nastupa i humoristično kako bi ljudima bilo i interesantno.

9. Imate li finansisku podršku od grada Zenice za vaše aktivnosti?

Imamo stvarno podršku i susretljivost od gradonačelnika Fuada Kasumović, a on je i naš član. Ne podržava ljudе koji su bliski nacionalnim strankama kao i ove pristaše u nacionalnim strankama, a ne podržavamo ih ni mi.

10. Kako obične građane uputiti u aktivnosti i značaju civilnog društva, višestrukom spektru uticaja kao i njihovim ciljevima?

Kao prvo pokušavamo da sa gradonačelnikom obezbjedimo malo logistike i finansiјa, a u tu svrhu i reklamnih majica, a po potrebi autobusa kako bi posjećivali druga mjesta i širili naše ideje i značaj naših djelatnosti. Uglavnom za takve aktivnosti neophodna je financijska pomoć koju nadam se možemo dobiti od gradonačelnika.

11. Postoji li način da se okonča višegodišnja tranzicija zemlje i započne izgradnja društva na postulatima liberalne demokratije?

Ja mislim da je ovo sad kraj, jer ovo ako ne kreće ovo je propast.

12. Postoje li velike razlike između civilnog društva u Bosni i Hercegovini i civilnog društva u regionu? Kakve su vaši kontakti sa civilnim društvima u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i ostalim zemljama u okružnju?

Naravno da imamo kontakte i išli smo na primjer na spomen obilježje u Kumrovcu gdje su nas obični ljudi svesrdno dočekali, gdje su oni snosili sve troškove i napravili program da niti u jednom momentu nije spomenut nacionalizam. Sa civilnim udrugama u Srbiji imamo samo telefonske kontakte, a sa civilnim udrugama u Hrvatskoj imamo bolji kontakt čak smo išli i u Zagreb i oni su dolazili nama.

13. U završnom razmatranju, koje preporuke bi bile potrebne za dalji razvoj civilnog društva i trebale funkcioništi da bi imalo utjecaja na sam razvoj građanske svijesti?

U ovakovom sistemu kakav je sad, teško je ostvariti nešto. Mi pokušavamo svojim zalaganjima, ali je teško sa ovima gore. Opstrukcije doživljavamo od SDA stranke, ona je ovde najjača, mada imamo podršku gradonačelnika ipak postoji opstrukcija. Primer je posjeta partizanskom groblju u Mostaru gdje je pred sam naš dolazak bilo sve već pripremljeno, ali je naredni dan uneređen je prostor oko groblja i sve porazbijano. Nacionalne stranke hoće za zatru kulturu antifašista i sve što ona nosi.

Uglavnom se sve svodi na papir, papir trpi sve.

Interviju II

Drugi intervjuje napravljen sa volonterima udruge „Ruke spasa“ iz Sarajeva.

1. Kao prvo molim Vas da se prestavite?

Moje ime je Aladžuz Faris, student sam i volonter udruženja „Ruke spasa“ iz Sarajeva i pravimo akcije sakupljanja prehrabnenih namirnica, higijene i odjeće za socijalno ugrožene.

2. Prvo pitanje se odnosi na organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini i da li ono postoji u samo praksi sa svojim aktivnostima, utjecajima i idejama ili je to samo praksa na papiru?

Pošto smo mi kao udruženje koje je prisutno i na terenu mišljenja sam da civilno društvo sveobuhvatno postoji i u praksi.

3. Da li postoji pozitivan trend razvoja civilnog društva u Bosni i Hercegovini, koliko je ono popularno među građanima i da li postoje snage koje guše civilno društvo u Bosni i Hercegovini?

Mišljenja sam da postoji djelimičan trend razvoja civilnog društva u BiH, upravo iz iskustva koje imamo iz spoznaje da popularnost i nepovjerenje opada među građanima zbog same zloupotrebe ovakvih udruga u lične svrhe i koristoljublje, jer se mnogi predstavljaju kao članovi udruga civilnog društva potražujući financiska sredstva koje koriste u ličnu korist, nakon čega darovatelji osjećaju da su prevareni što kao posljedicu ima nepovjerenje koje se stvara među građanima.

4. Gospodine Aldžuz, kakvo je Vaše mišljenje po pitanju civilnog društva, njegovog funkcionisanja i kako se ono može osnažiti da se na kraju ono razvije u jedno zdravo društvo?

Mislim da se preko društvenih mreža može sprovesti informisanje javnosti o našim djelatnostima kako bi se time izvršila ujedno i promocija.

5. Na koji način osnažiti organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini kako bi ono normalno funkcionalo?

Svakako treba ostvariti veći prostor u javnosti, samom promocijom i edukacijom građana. Mada je to težak zadatak upravo iz činjenice da su se mnogi građani osjećali prevarenima. Treba smanjiti prostor za kojekakve prevare i ponovo vratiti povjerenje građana.

6. Postoji li način da se okonča višegodišnja tranzicija zemlje i započne izgradnja društva na postulatima liberalne demokratije?

Ja mislim da liberalna demokratija postoji samo na papiru ali da još nije kao nije prisutna u praksi. Mi smo i dalje tranziciono društvo, nedostaju radnička prava ali i pravna država.

7. Postoje li velike razlike između civilnog društva u Bosni i Hercegovini i civilnog društva u regionu? Kakve su vaši kontakti sa civilnim društvima u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i ostalim zemljama u okružnju?

Koliko ja znam nemamo neku komunikaciju sa udruženjima u regionu tako da ne znam postoje li razlike među udruženjima, ali mislim da su najjače udruge u Sloveniji i Hrvatskoj.

8. Koliko su zemlje EU-a spremne ne samo u teoriji, nego i u praksi pomoći i ojačati razvoj CD-a u Bosni i Hercegovini?

Slabo poznajem te okolnosti tako da ne mogu dati precizan odgovor, ali smatram da EU je prisutna i pomaže u dobroj mjeri civilno društvo u Bosni i Hercegovini.

9. U završnom razmatranju, koje preporuke bi bile potrebne za dalji razvoj civilnog društva bi trebale funkcionisti da bi imalo utjecaja na sam razvoj građanske svijesti?

Pa trebalo bi ostvariti okolnosti koje bi omogućile transparentan rad svih udruženja, kako bi se proporcionalno omogućila pomoć ljudima koji stvarno trebaju pomoći od ovakvih udruženja. Samim tim bi se stvorila pozitivna atmosfera oko udruženja civilnih društava.

Zaključak

Sagledavajući kompletnu situaciju u Bosni i Hercegovini, u kojoj su stanovnici takve države ustavno podjeljeni na dva entiteta, a zatim i na kantone (Federacija Bosne i Hercegovine), etničku i vjersku, multistranačku, urbanu i ruralnu, socijalnu i geografsku podjeljenost ne vidi se naznaka nekog zajedništva na nivou običnog građanina koji želi zadovoljiti opću korist i stvoriti komformitet na mjestu gdje prebiva bez potrebe i htijenja da istu zadovoljštinu traži na drugom mjestu izvan granica. Upravo uporište civilnog društva se i zasniva na takvim temeljima, gdje se individua sa svim svojim pravima i obavezama, solidariše i ujedinjuje sa istomišljenicima koji se onda zajedno nameću političkoj nomenklaturi sa objektivnim zahtjevima koji u razumnim dijalozima zadovoljevaju grupne ili zajedničke interese.

Jednostavno razvoj civilnog društva, građansko sudjelovanje i participiranje izostaje iz prostog razloga što politička kultura i involviranosti građana BiH u političkim raspravama nikad nije bila razvijena i ukorijenjena kao u državama Zapadne Evrope gdje takva tradicija postoji i obitava u svijesti običnog građanina. U praksi u Bosni i Hercegovini postoji mali broj intelektualaca, koje sam naveo na početku svog rada, koji pokušavaju obznaniti tu bitnu činjenicu u ostvarenju demokratskog puta i izgradnje pristojne države za svakog građanina.

Iako je bila prisutna volja zapadnih zemalja kroz donacije i finansijska sredstva da potpomognu, oforme i razviju nevladine organizacije koje bi izgradile takav obrazac ponašanja i postupanja, nije se stvorilo ambijent koji bi privukao veći broj građana i uključenost u zadovoljavanju svakodnevne problematike. Same organizacije NVO-a su bazirane na zadovoljavanju potreba članstva ili određenog kruga društvenih ili interesnih grupa, a manje na promidžbi zajedničkih društvenih interesa i zagovaračku komponentu svoga djelovanja. Problem se produbljava slabom organizacijom, struktualnom neadekvatnošću i lošom sistematizacijom prikupljanja finansijskih sredstava ka očuvanju i održavanju jedne takve organizacije. Naravno da su se na tom putu stvorile organizacije civilnog društva koje su profesionalno i struktuirano organizirane čime su postepeno postale neovisne od finansija zapadnih zemalja, ali postoje i organizacije koje su marginalizirane i inferiornom su položaju od strane međunarodnih i domaća tijela iako imaju jak program identitet, ali sukobi među njima utječu na zajedničke ciljeve i aktivnosti. Također i volontarizam u takvim organizacijama je u malim postotcima dragovoljan, uglavnom se članstvo i aktivnost pokušava ostvariti novčanom naknadom, jer Bosna i Hercegovina je siromašna zemlja za običnog građanina na kojeg utječu surova perspektiva a koju još uvijek prati jeka ratnih pokliča. Nažalost loše primjere u praksi imamo da dobra ideja i simpatije koje imaju organizacije civilnog društva budu izmanipulisane i iskorištene u lične interese ka

zadovoljavanju materijalne potrebe pojedinca ili grupe. Tako da civilno društvo nije doseglo nivo organizovanosti da značajnije utiče na društvene i političke procese.

Nažalost građani su i dalje okupljeni u nacionalne i stranačke organizacije, koje kroz korupciju i nepotizam ulaze u sve pore svakodnevnog života i utiću da se kroz takve institucije zadovolje pa čak i minorni zahtjevi.

Velika su očekivanja javnosti da će nam međunarodna zajednica pomoći na putu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju i prevazilaženju ovakvog stanja u državi, bez ozbiljnijeg razumjevanja bitnosti same uloge građana kroz emancipaciju u jednom dinamičnom procesu političkog i društvenog aktivizma u kojem će se stvoriti funkcionalni model zadovoljavanja sopstvenih interesa i potreba pojedinca unutar zajednice kroz isticanje i zahtjevanje promjena dosadašnje prakse javnih politika, a koje su krucijalne za dalji razvoj i ostvarivanje bolje perspektive za ovu našu političku zajednicu. Zasad međunarodna zajednica i EU finansiraju one projekte civilnog društva koji su bazirani na realizaciji njihovih interesa, političkih ciljeva i prioriteta, a ne na primjenjivanju učinkovitijih metoda uvjetovanosti i primoravanju vladajućih političkih elita u BiH na stvaranju poticajnog ambijenta ka razvoju civilnog društva i njegovoj dugoročnoj održivosti.

Svakim danom smo svjedoci da Bosna i Hercegovina kao i civilno društvo ostaje bez ljudskog kapitala, jer mladi odlaze nezadovoljni sadašnjim ambijentom u državi, a politička elita koja je stvorila zalihe samoodrživosti i dalje sprovodi etno-nacionalnu politiku koja iste već decenijama održava na vlasti kroz despotizam, korupciju i stalnom prijetnjom ratom, samim tim odbija da prihvati civilno društvo kao partnera u izgradnji demokratske i prosperitetne države, države koja bi trebala da služi korisno svojim građanima a ne da ih tjera u neku drugu perspektivu i neizvjesnost.

Primjer anketnog listića koji je korišten u anketi:

1. Godine starosti:

- 15-20 godina
- 21-28 godina
- 29-35 godina
- 36- 50 godina
- 51 godina i više

2. Molimo da navedete Vaš spol:

- Muški

- Ženski
3. Vaš bračni status:
- Udata/oženjen
  - Neodata/neoženjen
4. Stepen obrazovanja koji posjedujete:
- SSS
  - VŠS
  - VSS
5. Tip naselja u kojem živite:
- Ruralno
  - Urbano
6. Da li poznajete ulogu i značaj civilnog društva u demokratskom okruženju?
- Da
  - Ne
  - Djelimično
7. Da li poznajete problem i aktivnosti civilnog društva u BiH?
- Da
  - Ne (završiti anketu)
8. Koliko organizacija civilnog društva Vi poznajete u BiH?
- Jednu (završiti anketu)
  - Dvije (završiti anketu)
  - Tri i više
  - Upoznat/a sam sa gotovo svim organizacijama civilnog društva u BiH
9. Kako bi ste ocijenili stepen razvoja civilnog društva u BiH?
- Dovoljno razvijeno
  - Nedovoljno razvijeno
  - Razvijeno je samo u teoriji i na papiru
10. Smatrate li da civilno društvo u Bosni i Hercegovini može doprinjeti promjenama svojim aktivnostima i zalaganjima?
- Da
  - Ne
  - Ne znam
11. Znate li možda koji su neprijatelji civilnog društva u BiH, odnosno šta sprječava razvoj CD-a u BiH?
-
-

---

12. Da li u Bosni i Hercegovini dominira etničko nad političkim?

- Da
- Ne

13. Po Vašem mišljenju na kojem stupnju tranzicije se nalazi civilno društvo?

- Da
- Ne
- Ne znam

14. Smatrate li da su EU institucije dovoljno uključene u aktivnostima i razvoju civilnog društva u BiH?

- EU institucije su dovoljno angažovane
- EU institucije nisu dovoljno angažovane
- Ne znam

15. Da li je medijski prostor dovoljno zastavljen i pokriven aktivnostima i ulogom civilnog društva u BiH?

- Da
  - Ne
  - Ne znam
- .....

Spisak literature:

1. Adam Ferguson, „Esej o istoriji građanskog društva“, Službeni glasnik, Beograd, 2007,
2. Asim Mujkić, „Mi, građani etnopolisa“, Šahinpašić, BiH, 2007.
3. David Held, „Modeli demokracije“, Školska knjiga, Zagreb, 1990,
4. Džon Kin, „Civilno društvo“, Filip Višnjić, Beograd 2003,
5. Enes Pelidija, „O privredi Sarajeva u osamnaestom stoljeću“, Radovi sa znavstvenog skupa, Sarajevo, 1997,
6. Esad Zgodić, „Godišnjak BZK Preporod“, Bemust, Sarajevo, 2001,
7. Gajo Sekulić, „Civilno društvo, etnokapitalizam i svijet rada“, DES, Sarajevo, 2004,

8. Goran Žeravić, „Razvoj civilnog društva u BiH pod utjecajem Evropske Unije“, Doktorska disertacija, Beograd, 2018.
9. Huan Linc i Alfred Stepan, „Demokratska tranzicija i konsolidacija“, Filip Višnjić, Beograd, 1998,
10. Ilijas Hadžibegović, „Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20 stoljeća“, Institut za istoriju, Sarajevo, 1991,
11. Ioannis Armakolas, „politika i društvo u Tuzli od 1992. do 1995.“, Udruga za modernu povjest, Sarajevo, 2016,
12. Ismet Sejfija, „NVO sektor u Bosni i Hercegovini:tranzicijski izazovi“ Bosanska riječ, Tuzla 2009.
13. Popper, K. Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji I i II. Kruzak, Hrvatski Leskovac, 2004,
14. Salih Foča, „Političko-ekonomski i socijalni status BiH“, Nomos Verlag, 2001,
15. Srećko Džaja, „Politička realnost Jugoslovena“, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2004,
16. Suad Kurtčehajić, „Politički sistem Bosne i Hercegovine“, Magistrat, Sarajevo, 2008,
17. Ugo Vlaisavljević, „Etnopolitika i gađanstvo“ Status, Mostar, 2006,
18. Vukašin Pavlović, „Civilno društvo i demokratija“, Politeia, Beograd 2004.
19. izvještaj Fondacije Otvoreno društvo, 2004: str.1

Web-stranice:

1. <http://www.balkanCSO.NET/Index;php/bosdn-news/1712>,
2. http://www.europa.ba/?page_id=679,
3. www.mpev.hr/7pregovori,članak10-11Ugovora,
4. http://www.mpr.gov.ba/organizacija_nadležnosti/civilno_društvo/default,
5. <https://ekonsultacije.gov.ba>,
6. <http://www.mpr.gov.ba/NVO/>,
7. <http://arhiva.nacional.hr/clanak/117350/desant-ljevicara-na-korculu>,
8. <https://www.sif.ba/dok/1386600343.pdf>,
9. <https://op.europa.eu/webpub/com/abc-of-eu-law/hr/>,
10. https://www.academia.edu/1953554/Društveni_aspekti_političkog_sistema,
11. <https://ipf.rs/ustav-kraljevine-srba-hrvata-i-slovenaca-od-28-juna-1921/>,

1. Kraća biografija kandidata.

Zovem se Boris Šoko i rođen sam u Zenici 23.12.1975.godine, gdje sam proveo svoju mladost, pohađao Osnovnu školu „Omer Maslić“ od 1982. do 1986.godine, da bih zatim prešao u Osnovnu školu „Sead Škrgo“ u periodu od 1986. do 1990.godine. Po završetku Osnovne škole upisujem se u Srednju elektrotehničku školu, gdje završavam za elektro mehaničara 1993. godine. Sam završetak srednje škole praćen je ratnom golgotom, gdje naredni period uglavnom kao i svi ostali težim preživljavati u krugu obitelji. Jedno kraće vrijeme radio sam kao pomoćni radnik u skladištu UNHCR-a.Također sam prije rata bio član Atletskog kluba „Čelik“, ali i duvačkog orkestra kulturno umjetničkog društva „Ibrahim Perviz“ gdje sam svirao flughornu-trubu. Godine 2001. Zapošljavam se u Kaznenopopravnom zavodu u Zenici gdje radim i danas kao zatvorski policajac-stražar, sa činom nadzornika obnašam dužnost Šefa Odsjeka. Fakultet političkih nauka u Sarajevu upisujem 2011.godine u I ciklusu studija u Odsjeku za socijalni rad, gdje stjećem zvanje bakalaureata/bachelora socijalnog rada 2014.godine. Nakon toga nastavljam II ciklus školovanja 2014. godine na Odsjeku politologije- politički sistemi i demokrtija. Živim u sretnom braku i imam troje djece.